

Spetsiaalne fond

EESTI KIRJANDUS

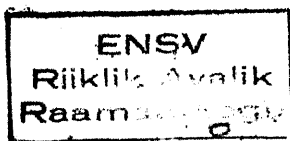
EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMETUS:

P. ARISTE, H. KRUUS,
A. SAARESTE, FR. TUGLAS

TEGEV JA VASTUTAV TOIMETAJA J. V. VESKI,
ABITOIMETAJA D. PALGI

KAHEKÜMNE-KAHEKSAS AASTAKÄIK
1934

S P₁ - 5122

EP 4896

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

ANNA HAAVA

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

SEPTEMBER 1934

NR. 9

Anna Haava 70 aasta sünnipäeva puhul (15. X 1934).

Ei ole mul kavatsust Anna Haava elutööd tema juubeli puhul hindama hakata. Seda on juba teised teinud, kes seks on „kutsutud ja seatud“, ka selles kuukirjas pikemalt Ridala juubilari 50 aasta sünnipäeva puhul. Piirdun ainult mõne märkmega tema elu ja töö kohta.

Tema ise lausub sellest oma viimati trükkis ilmunud kogus 1930. a. „Siiski on elu ilus“ nii lihtsalt ja südamlikult:

Istun nüüd õige, ma inime,
Maise mu elu ääre pääl,
Naeran ja nutan siin südamest,
Möödunud mu rõõmu ja kurvastust,
Kõike mu elu rumalust

Mina, Jumala sädeke...

Peale pikki elu võitlusi, tema nuttu ja naeru, rõõmu ja leina valmib elu üldkokkuvõte: „Tragikomöödia“. Kuid mitte mõtetus. Ei. „Mina, Jumala sädeke“, „pisike kübeke Jumala otsatus looduses“. Ja seal on:

Lauliku hunnitu vabadus,
Puhkevad laulud kui ilupuus...

Ja tore on lauliku elamu:

Mul on tare taeva all,
Ümber tare pilvivall,
Seinte turbeks tuuled suured,
Varjuks marumühinad...

Kuidas jõudis luuletaja säärase rahuni? Oma alles käsikirjas olevas kogus „Laulan oma eesti laulu“ lausub ta:

Oma suurtest muredest
Ära lase ennast murda;
Murra sina mured ise!
Tõuse uhkelt nendest üle!
Tõös ja teos ennast leia,
Oma hing vaid vaba hoi!

Nii see on. Kuid kui palju oli vaja kannatusi, et selleni jõuda!

Millal oli luuletaja elus see aeg, kus ta tundis end täielikult õnnelikuna? Vaevalt teab ta sellele isegi vastata. Võib-olla vahest tol varajasel lapse-eal, mil ta veel mängis kodutalu nurmel ja niidul, kus metsas ja päikesesäras laulsid linnud ja kuskil eemal kohises saladuslik Peipsi. Siis tuli õpiaeg saksakeelses ja -meelses koolis õrna lapse rahvustundlikku hinge raskelt häiriva õhkkonnaga. Ja siis tuli elu, vaese naise elu kõige oma leivamuredega ja raskustega ning tuli armastus, õnnetu armastus ja ei kadunud enam. See õnnestab ja joobnustab, narritab, püüab ja ahastab peaaegu terve eluaja. Ei pääse temast. Naise tunde- ja kehaline elu nõuab kategooriliselt rahuldust. Kuid seda ei ole. Moraal, häbi, uhkus, autunne panevad oma veto peale, elupõletamine, flirt, suur „eluhalloo“ ei sobi õilsahingelisele noorele naisele — ja ta on õnnetu. Ei ole õigus neil, kes arvavad, nagu oleks selle traagiliseks põhjuseks luuletaja armastatu surm, millele järgnes truu mõrvoja õhkamine terveks eluks. Biograafide teadmist mööda oli see surm 1898. a., kuid juba kümme aastat varemini laulab 24-aastane laulik oma esimeses kogus:

Oh ära karda, kallis,
 Ei ma sind tülitä!
 Ei iialgi su armu
 Sult taha kerjata.

Imelik! Eks sinu silmad
 Minu vastu ikka külmad

Ei iialgi loota küll tohi vist ma,
 et sina mind, armas, võiks armasta ka.

Oh oleksin ära surnud,
 Kui armust ei teadnud veel rind!
 Mu armastus, vägevam minust,
 Ei oleks siis tülitand sind.

Ja 26-aastane laulik tunnustab avameelselt laulus „Oh andke mull' andeks“:

Mis puutub see teile, kas õnnetu ma,
 Kui vastuarmastust mulle ei saa?
 Mu „õnnetu armastus“ — minu ta on,
 Ma endale õnnetust sellega toon.

Armastatu surm oli vaid loogiline lõpp sellele sisuliselt ebatalatavale vahekorrale. Kuid sellest seisukorrast on siiski väljapääs: luule. Samaski laulus ütleb ta ise:

Ses armus sai laulule küpseks mu rind,
 Mu isamaa, emakeel leidsivad mind.
 Kui armastus kaoks, siis läheneks öö,
 Öö, mida ei valgustaks ühegi tõe.

Armastusetunde pinge, millele ei leia rahuldust naine abikaasana, emana, otsib uusi lahenduseviise, transformeerub luule-

taja hinges laulukullaks, seda kuulutab ja laulab ta, ei saa teisi, sest muidu „võiks süda ju lõhkeda“; seda kuuleb kongeniaalne kaasõde, juubilari kaasaegne ja armastusekõõsimuses sama saatusega, viisistab neid sõnu ja kolmas kaaskannataja õde laulab neid laule, laulab terve õnnetult armastaja naispere eriti — ja nemad on ju enamuses —, nii lihtsad, südamlikud ja arusaadavad on nad, ja terve rahvas võtab nad vastu oma laulu-raudvarasse. Seal nad siis helisevad ka kaua veel siis, kui lauliku enese huuled on juba ammugi suletud. „Küll oli ilus mu õieke“, „Kui sa tuled, too mull' lilli“, „Ei saa mitte vaiki olla“ ja muud luuletaja armastuseliirikas on teinud Haava tõsiseks, suureks rahvalaulikuks. Neid valib rahvas ise, neid ei looda mingisugustes kirjanduslikes rühmitistes. Kuid isamaa- ja emakeele-luule ei suuda veel rahuldada luuletajat. Ta vaim ja keha on selleks veel liiga noored, et lõplikult resigneeruda armastuses. 33-aastasena lausub ta:

Ma vihkan! vihkan kõiki,
Kes inimesed on —
Mind ennast kõige rohkem!
Haa, eks see ole õnn!

Oh kuhu põgeneda
Mul teiste, enda eest!...
Nii ükskord rahu saada,
Mu rahu vaenlastest...

Õõ on õues, õõ on põues —
Jumalat vast polegi?!
Oh kui kole on see mõte! —
Mis saab minust ometi?

Tee palvet Isa troonil
Mu nõdra hinge eest,
Et Tema heldus päästaks
Mind ahastuse käest.

Kuid see polnud mitte ükski õnnetu armastus, mis teda kõigi skorpionidega piitsutas vihkamiseni, rahunusse ja öösse, kahtlusse Jumalasse, ahastusse. Vahepeal oli ka palju muudki muutunud. Ta kidur tervis nõudis ravi. Ta tahtis terveneda Saksamaal 1892, kuid saavutamata täielikku paranemist, tuli ta koju 1893 oma õe surivoodi juurde. Järgmisel aastal viisid teda leivateenistusemured Venemaale, mille tagajärjel kõigele muule lisandus veel raske kojuigatsus. Ei olnud kaugel vabaturma mõtted. Laulus „Kesk sügavat Venemaa metsa“ ütleb ta mitu korda:

Jah, vaikne vesi on sügav
Ja vaikne igatsus suur —
Ja igavene rahu,
Küll see võib olla suur...

Ja sellepärast manitseb ta end mitte minna sinna, kui igatsus on suur, jõe juurde, mis on nii sügav ja ilus.

Kuid õnnetusekarikas ei olnud veel täis. 1898. aastal surid ema ja — nagu juba mainitud — armastatu. Luuletaja soovib hakata Peterburis halastajaks õeks, loobudes sellest maisest maailmast. Kuid ka see töö ei anna rahuldust; võib-olla ei olnud see oma raskustega tema kidurale tervisele ka kohane. Tuli tagasi kodumaale, venna juurde taluperenaiseks, kuid ka seal haigestus ta raske töökoorma all 40-aastasena, ja võitles surmaga voodis pool aastat. Pärast seda asus ta Tartusse ja elab siin alaliselt 1906. a. peale.

Esile kerkivad uued sügavad teemad ja toonid:

Ainult pääle varju ja kätele tööd,
Üks suutäis leiba, üks jalatäis maad —
Oh kodumaa!
Oh, valus on võõrsile veereda,
Surmüksinda kaugele kaduda —
Ja süda ning hing on kodumaal! —
Ma väsind — oh puhkaksin mulla all!...
Oh kodumaa!

Jah, aga sina ei ole sugugi see,
Keda minu leegitsev hing
Igatseb —
Ei sina ole see päikene,
Kes minu südame sütitab,
Kes minu uinuvad tundmused äratab —
Sina oled võõras mu hingele!

— ei mina ole sugugi see,
Keda sinu leegitsev hing
Igatseb —

Luuletaja on jõudnud selgusele oma keskse probleemi — armastuse kohta, selle mõtte kohta, mida Goethe nii selgelt ja lakooniliselt sõnastas: „Wenn ich dich lieb', was geht's dich an?“

Ka armastus ise on vaid luule, õnne ja ilu igatsuse projektsioon välisele objektile: armastatule, usk, mis on tihti vaid ebauusk, lootus, mis viib taeva asemel harilikult põrgusse. Luuletaja lahutab nüüd oma tunde objektist, ta objektiveerib selle oma kuumu tuksuva verega iseolendiks, ja niisuguse armastatuga saabub täielik õnn ka siis, kui ollakse hauaski.

All hauas on pime —
Kuid sinuga
Ei karda surma ja pimedust ma,
Vaid naeratan ainult
Ja tulen ja peidan pää sinu rinnale
Ning uinun õndsale unele.

Et luuletaja on hingeliselt tervenemise teel, näitab sari tema peene huumoriga sõnastatud luuletisi, nagu: „Kas on veel rohtu, mis avitab?“, „Ilmar ise“, „Ei usu küll“. Kodavere keelemurdes sõnastatud väikest pärli ei raatsi osundamata jätta:

Võeh, Leenake, kulla lapsuke,
Kuda sa issud ja kuda sa assud!
Vai sedasi suad mehele!
Kui issud, ära issu tüütä,
Kui assud, ära assu asjata,
Kui lähäd, siis vii,
Kui tuled, siis tuo...
Võeh, Leenake, rissilapsukel

Kahju, et luuletaja oma huumorimeelt pole enam rakendanud.

Kuid elu läheb oma rada. Ta on nii väga hall, üksluine, tüütu. Elutüdimus — üleliigsuse-tunne, surmaigatsus. Mis veel head oli, see on minevikus. Ja luuletaja paremad laulud kajastavadki ainult minevikku. Inimene hääbub. Kuid veel kord haarab karm tõsi-elu luuletaja oma raudsetesse pihtidesse. Tuleb maailmasõda, suur revolutsioon, kokkuvarisemine, vabadussõda. Luuletaja kannatab siis äärmist puudust. Külm on katusekambris ja nälg nutuga varaks. Ka tema ägab ajaloo rataste all. Kõik on otsas:

Midagi katkend on minu hinges,
Midagi heledat, midagi suurt.
Nüüd kui ajaks kõik kuri säääl juurt,
Tõstaks kui tuhanded deemonid pääd,

Sööstaksin alla, ah, teeksin kõik süüd!

Kuid tuli rahu ja luuletaja, vana ja hädline, saab nüüd juba kümnekond aastat pensioni ja võib väliselt muretult oma elu lõpuni unistada.

Elu jõuab lõpujärku. Kuid surmamõte ei kohuta enam. Ta on ju ka nii loomulik vanale. Kes sünnib, peab surema. Liigutavalt kirjutab luuletaja oma jutustiste kogus „Väiksed pildid Eestist“, kuidas suri vanaema.

„Lapsed, ma vist enam ei tõuse — ei, ei, ärge nüüd öelge kedagi, ega minagi ilusambaks või jääda — nägin mineval ööl isa unes — kutsus mind ära. Minu suririided on kirstu nurgas, kimpu seotud, minu pruuträti, tütreke, panete mulle ilusti ümber. Anna pesijatele igatühele uus särk ja sukad ja silmarätt, ja ärge hakake, lapsed, jälle suuri matuseid pidama ja ennast kulutama, — mina pidasin omad matused isa omadega ühes ära. — Ja minge nüüd, lapsed, ära pulkama — ega ma veel täna ei sure — homme tööpäev.“

Imetelles küsib luuletaja oma tänini viimasena trükis ilmunud kogus „Siiski on elu ilus“ (1930. a.):

Kas see siis oligi elu?
See põgus ja rahutu unenägu —
See võitlus- ja kannatus-, loobumisahel
Ja mõni heledam hetke säääl vahel —
Kas see siis oligi elu?!

Jah, oli. Midagi muud ta ei ole. Ainult intermezzo või preluudium järgneva elu faasile. Oma käsikirjalises kogus „Laulan oma eesti laulu“ ütleb ta:

Mu laual üks metsavirveke —
Ka mina üks kodumaa oksake —
Kuid kummalgi meil ei mulda, ei maad —
On ahtad ja ohtlikud meie a'ad.
Ja nõnda käib igavikku meil meel.

See on elu ilus lõppakord. Mitte lõpp, vaid uus algus. „We are such stuff as the dreams are made of!“

Jah, oleme aine, millest luuakse unelmaid.

Ma'i teadnud, et nii palju
Suurt ilu on südames —
Nii palju igavest elu,
Mis seisma jääb surmaga ees;
Ma'i teadnud.

Nüüd seisan kahvatades
Kui muinasjutu ees:
Mu Jumal, kui palju suurt ilu
Ja õndsust siin elu sees!

Nii lausub laulik 1910 ilmunud luuletistekogus.

Tee ilutemplisse on pikk ja ohaklik, läbi suurte valude ja kannatuste. Paljud tõttavad teele, vähesed jõuavad pärale. Ilu on armastuse ja valu laps, ehitud lootuse ja leina sädeleva krooniga. Tema äravalitud, keda ta kutsub, ei kao mitte, kuigi nad surevad. Selle lootuse mahe sära paistku ka juubilari eluteele.

Ma jõuan lõpule oma märkmetega, mida sõnastasin värsketel muljetel tervest Anna Haava loomingust. Teen veel üldkokkuvõtte, sünteesi.

Luuletaja võrsus väga andekast perekonnast. Tundsin tema venda ja sugulasi. Dr. Richard Aavakivi oli minu isiklik sõber ja kaasvõitleja ülikooli-ajast. Andekad inimesed on harilikult hellad, haprad, saamatud elu raskustes, tema aktiivses võitluses olemasolu eest ja sellepärast ikka nii õnnatud oma isiklikus elus, passiivsuses. Kõik viletsused ja hädad kajastuvad tuhatkordses valus nende olemuse tundeliselt, väga hõrgult ja õrnalt imekandlert. Ja maailm oma karmes askeldusis seisatab, kuulatades ilu laulu. Ta vajab ilu. Mitte üksi leiba, lõbu ja võimu. Kuid ta ei hooli palju ilu loojast. Pole millalgi hoolinud. Kuid sellega peavad need leppima ja leidma tasu ilu teenistusest enesest. Ja leiavadki, kõik tõsised ilu preestrid ja preestritarid. Meie väga andekal rahval on neid iluteenijaid palju olnud. Kes nad olid? Mõni ainuke on nimepidi tuttav, kõik muu rahvalaulikute pere, meie surematu suure rahvaluule looja on kadunud isiklikult, kuid nende kogu töö

elab nende sigitajas ja kasvatajas kollektiivis, rahvas, edasi. Lau-lik sureb kehaliselt, kuid kõige olulisem temast, ta hinge helisev aatom — rakukene ei sure, vaid elab edasi oma rahvaga. Kas sellest pole küllalt ka laulikule? Ma usun, et on. Ta ei vaja monumente, ilusambaid, nagu väljendas kujukalt luuletaja vana-ema. Seda tunnevad kõik tõsised töö- ja teo-inimesed oma terve instinktiga, et vaja minna, kui tuli aeg, kui töö on tehtud, jõud otsas ja kutsub mõni surnud armas sugulane.

Kaunis, soe õhtu juuni alul 1926. Sõidame Doonaul Viinist tules ja läheneme hõimrahva pealinnale. Päike juba loojus ja tähed, suured ja säravad ilutsevad taevas. Buda — Kalurikants, kuningaloss kõrgel kaldal. Pesti madal kallas suurte ehitistega, parlamendihoone gootistiilne koloss. Mõlemaid jõe kaldaid seovad sillad, kõik vaated elektritulede ilus. Meid oodatakse sadamas — akadeemilist meeskoori Tartust. Sõbrad eestlased on seal ja hõim-lased-ungarlased lilledega ja soojade tervitustega. „Laulame neile tervituseks õige laulu“ — arvab maestro Neumann. Laulsimegi: „Ei saa mitte vaiki olla“. Ilus laul huvitavas ümbruses, unusta-mata kaunis hetk ja mälestus meile — lauljaile, neile — kuulajaile. Kuid kui palju kaastööd oli vaja, et seda efekti saavutada!

Luuletaja südamlikud sõnad, kuid selles olukorras mõistsid seda vaid vähesed. Selleks oli vaja ka kaasõe Miina Hermann'i loomingut, laulu nii lihtsat ja meeldivat viisi. Kuid ka sellest oli vähe. Viisistaja on vaid harmoniseerinud, tehniliselt läbi tööta-nud vana rahvalaulu ja viisi „Ära pean mina minema, ära uba ujuma“, kasustades viisi uue variandi jaoks teise rahvalauliku, Anna Haava sõnu. Kuid kes oli rahvaviisi ürgne looja, selle edasi-kandja? Ei tea. Ununenud. Kadunud, kuid see viis ise elab. Kuid ka sellest oli vähe. Vaja oli lauljaid, musikaalseid noori mehi, kes viisi, sõnu kaasa elades seda mõjukalt esitasid, vaja oli vilunud, head koorijuhti, kes neile sisendas laulu mõtte ja ilu, vaja oli koostööd koori näol, mehi ja naisi üle Eestimaa, lauljate isa-dena ja emadena, vaja oli teisi rahvalapsi seal kaldal, nende sõpru ja sugulasi ühisest soome-ugri ürgajast Volga kallastel, vaja oli jõge ja laeva, linna ja elektrit, igavest tähistaevast pea kohal ta iluga.

Ilu on suur koostöö, kollektiivi surematu hing. Õnnelikud need, kes kuulevad selle hinge helisid ja tema surematuid sõnu ning suudavad seda maailmalegi tajutavaks teha. Anna Haava kuulub nende õnnelikkude perre.

Südamlík õnnitlus luuletajale!

Tartus, 8. IX 1934.

Ferd. Karlson.

M. J. Eisen †

(1857—1934).

Dr. h. c. M. J. Eisen'iga on elavate ridadest lahkunud Tartu tuntumaid kujusid; mida aga teadsid siin vähesed, oli tõsiasi, et see valge täishabemega ja muutumatult rahuliku olekuga sõbralik vanahärra oli euroopaliku — ja enam kui euroopaliku tähtsusega teaduslik töömees.

Prof. Eiseni kirjanduslik tegevus, esmajoones eesti rahvaluule alal, on imetlusväärse ulatusega. Tema raamatute, brošüüride ja ajakirja-artiklite täielik nimestik haaraks mitusada numbrit, ja kui arvestaksime kõiki signeeritud ja signeerimatuid ajalehekirjutisi (milledest suur osa kannab originaalse teadusliku töö iseloomu), küündiks see arv kaugele tuhandeisse.

Loomulikult ei oma sellise kirjandusliku produktiivsuse juures mitte kõik võrdset teaduslikku väärtust: nii mõnigi töö aitab ainult populariseerida tuntud teaduslikke tõdesid; kuid eesti rahvaluule uurija satub mitmesuguste eriküsimuste puhul ikka jälle prof. Eiseni jälgedele ja peab arvestama prof. Eiseni vaateid ning teooriaid, mida iseloomustavad suur kainus, tõelikkusetunne ja põlgus kõige fantastika vastu.

Et tema teaduslik uurimistöö (vaatamata tema publikatsioonide eestikeelsusele) ka välismaal pole jäänud tähele panemata, seda tunnistab muuseas ka asjaolu, et üks saksa teadlane (dr. Eduard Erkes) Eiseni „Eesti mütoloogia“ esimese (tähtsama) osa omal algatusel tõlkis saksa keelde ja et see tõlge ilmus 1925. aastal Leipzgis kuulsa O. Harrassowitz'i firma kirjastusel — sel ajal, kui inflatsioonile järgneva majanduskriisi päevil nii mõnigi esileküündiv saksa teadlane tagajärjeta otsis kirjastajat oma teaduslikule teosele.

Aga mitte selles ei seisa prof. Eiseni peatähtsus, vaid asjaolu, et ta 27 aasta kestel peale dr. Jakob Hurda surma oli maailma suurim rahvaluule koguja. See kõlab panegüürlise liialdusena, on aga kaine tõelikkus. Dr. Hurda maailmarekordi ta küll ei suutnud purustada, kuid kaas-aegsete seas oli vaid üks samuti esmajärguline koguja, kes oleks võinud temaga esimese koha pärast teatud määral võistelda: see on õnneks veel elav prof. dr. Richard Wossidlo Waren'is (Mecklenburgis). Wossidlol oli aga teine viis töötada kui Eisenil: kuna viimane (nagu Hurtki) suurema osa materjalist las kis üles kirjutada oma paljudel vabatahtlikel kaastöölisil, kellele tööd ta üleskutsete ja kirjade kaudu ja ka isiklikult organiseeris ning juhtis, kirjutas Wossidlo peaaegu kõik oma käega loendatamatuile väikesile sedeleile — fragmentaarselt, nii-öelda poolstenoograafiliselt, katkendilistes lausetes, tarvitades sageli ainult üles-

kirjutajale endale mõistetavaid õskussõnu. Sellest oleneb, et Wossidlo hiigelsuur sedelitekogu peale tema surma (nagu ta mulle ise ütles) suurelt osalt muutub surnud kapitaliks, kuna Hurda ja Eiseni materjalid üheskoos jäävad kõikide aegade folkloristidele suurepäraseks varaaidaks.

Eiseni materjalid haaravad praegu umbes 90 000 enamalt jaolt tihedalt täiskirjutatud erinevat formaati lehekülge (kusjuures tühje lehekülgi ei ole arvestatud). 1. jaanuaril 1932. a. oli Eesti Rahvaluule Arhiivile üleantud käsikirja-lehekülgede arv alles 72 732 (suured käsikirjade hulga olid siis veel koguja enda käes, palju ei olnud veel üldse üles kirjutatud). Need 72 732 lehekülge sisaldasid:

16 545 eesti rahvalaulu ja mängukirjeldust,

20 774 vanasõna ja kõnekäändu,

14 187 mõistatist,

23 831 muinasjuttu, muistendit, rahvanalja ja muud rahvajuttu,

38 132 punkti ebausku ja kombeid, — kogusummas nii siis 113 469 rahvaluule üleskirjutist.

Teadusliku uurija töö on väga tähtis ja väärtuslik, kuid teadus sammub edasi, monograafiad ja käsiraamatud vananevad ning ununevad, parem uus astub hea vana asemele, ja lõpuks jääb ka kõige paremale ja klassilisemale uurimusele ainult veel tema ajalooline väärtus. Teisiti aga on teadusliku materjali koguja ennastsalgava tööga: ta loob kindla aluse kõigile edaspidistele uurimustele ja tema tagasihoidlikumad loorberid ei närtsi kunagi; tema nimi ei saa ununeda.

Juba rea aastate kestel ei saa enam kujutellagi uurimust eesti rahvaluule alalt, kus ei korduks igal sammul prof. Eiseni nimi. Veel enamgi: uurija on sunnitud nii sageli tsiteerima Eiseni materjale, et ta ruumi kokkuhoiu eesmärgiga selle nime asemel lihtsalt kirjutab E ja lisab sellele vaid käsikirja lehekülje numברי. Mida tähendab E, seda teab iga lugeja — samuti nagu ta teab, et H osutab dr. Jakob Hurda materjalidele. Ja ma ei suuda üldse kujutella, kuidas ja millal need kaks nime ja need kaks tähte võivad kaduda eesti rahvaluulekirjandusest.

Ja see ei ole maksev ainult eesti rahvaluulekirjanduse kohta. Suur osa rahvapärimusi on internatsionaalsed; ühte ja sama muinasjuttu või mõistatist, mõnikord isegi ühte ja sama rahvalaulu kohtame kõikjal Euroopas ja ka väljaspool Euroopat, nii indoeuroopa kui ka mitte-indoeuroopa rahvaste juures. Kui nüüd uurija ette võtab sellise internatsionaalse muinasjutu või mõistatise monograafilise uurimise, siis on ta sunnitud arvestama ka eesti materjali, ja teeb ta seda, siis esineb tema raamatus paratamatult ka prof. Eiseni nimi, ükskõik siis, kas raamat on saksa-, vene- või ingliskeelne, kas ta on trükitud Euroopas või Ameerikas.

Ärgu tuldagu ütleva, et uurijalt ei või ju nõuda eesti keele oskust ja alles trükkimata tekstide kasustamist: meie folkloristid ja peamiselt meie muinasjutu-uurijad peame mõistma nii mõndagi keelt ja seda, mida me ei mõista, kalli raha eest laskma tõlkida; ja ka sellega, et mõni tekst on olemas vaid käsikirjas, ei tohi meie endid vabandada: muidu häda meile teaduslike kriitikute poolt! See pole kerge kutse, ja kes seda teha ei suuda, hoidku parem näpud sellest eemal.

Sellisel viisil on prof. M. J. Eiseni nimi rahvaluuleuurijate ringes juba tänapäeval hästi tuntud, nii Euroopas kui ka Ameerikas, ja saab nii siin kui ka seal tulevikus veel tuttavamaks.

Kas prof. Eisen rahvaluule kogujana leiab oma tegevusele Eestis järeletulijaid? Kahtlemata; ja rohkem kui seda: järeletulijad on juba olemas ja nende töö on juba mitmeid aastaid käimas. Eesotsas Tartu Eesti Rahvaluule Arhiiv oma koolitatud kaastööliskonnaga dr. Oskar Loorits'a asjatundlikul juhtimisel, siis Samuel Sommer Petseris, Vassiili Randmets Tartus ja teisi. Kõik kogutud materjalid (välja arvatud kahjuks Randmetsa omad) keskendatakse Eesti Rahvaluule Arhiivi ja haaravad seal juba praegu (koos Hurda, Eiseni, Kalda ja teiste vanemate materjalidega) kaugelt üle 400 000 käsikirja-lehekülje; ja võib-olla juba paari aasta pärast on saavutatud pool miljonit.

Jah, kui asi läheb nii kergesti ja hiilgavalt, kas võime siis üldse nii kõrgelt hinnata Hurda ja Eiseni teeneid? Kas ka ilma nendeta poleks võinud Eesti Rahvaluule Arhiiv mõne aastaga esile kerkida, nagu prl. Anna Bērzkalne Riias hiljuti suure Läti Rahvaluule Arhiivi esile nõidus?

Selle võimaluse vastu räägivad kolm tõsiasi. Esiteks toetuvad praegused kogujad Hurda ja Eiseni õlgadele, nende tegevus liigub nende kahe teerajaja poolt siledakssõidetud rööbastel. Hurt ja Eisen on poole sajandi jooksul eesti õpetajaskonna ja üldse kõik eesti publiku kihid niivõrt treeninud rahvateaduslikuks kogumistööks, et kuskil maailmas pole kergem kui siin leida sellel alal ennastsalgavaid kaastöölisi, kes rahulduvad paljast teadmisest, et nende vaearikkalt üleskirjutatud tekstid asetsevad teaduslikus arhiivis ja et neid aastate pärast trükitakse või kuidagi teisiti teaduslikult kasustatakse. Nende ridade kirjutaja kõneleb isiklikust kogemusest. — Mis puutub Lätisse, siis kihutas viimaste aastate kogumistööd auahne kadetsus hiilgavale Eesti eeskujule.

Teiseks seisab tänapäeva koguja taga Eesti rahvusriik oma autoriteediga, oma asutistega ja ka oma aineliste võimalustega. Eesti kooliõpetaja peab enamasti oma aukohuseks oma õpilasi panna vastama Eesti Rahvaluule Arhiivi ankeetlehtedele; ja üksikutel juhtudel tasutakse kaastöölise vaev (kuigi madala tariifi

järgi) isegi sularahas. Millele võisid toetuda Hurt ja Eisen enne 1918. a., võrreldes sellega?

Kõlmas asjaolu on aga tähtsaim. Nagu teistelgi inimeselu aladel, nii toimuvad ka rahvaluule repertuaaris aeglased, kuid järjekindlad muutused; palju uut tuleb juurde ja palju vana sureb välja. See on maksev nii rahvalaulude kui ka loitsude, muinasjuttude, rahvanaljade jne. kohta. Et seda repertuaari fikseerida, mis peegeldub Hurda ja Eiseni kogudes ja mis paljudes asjus tänapäevasega ei ole enam identne, pidi kogutama seitsmekümnendail, kaheksakümnendail, üheksakümnendail ja üheksasajandail aastail, kui veel elasid kõik need vanad laulikud ja jutustajad, keda praegu enam keegi surnuist ei suuda äratada ja kellede jutud ja laulud nüüd on hoiustatud Hurda ja Eiseni käsikirjakogudes.

Meie folkloristid annaksime palju selle eest, kui saaksime mingisuguse ime läbi Matthias Johann Eiseni taolise isiku saata veel sügavamale Eesti minevikku — XVIII-ndasse või isegi XVII-ndasse sajandisse!

Walter Anderson.

Turja.

Turjamaa kuulub niisuguste maade nimestikku, millist maad meie maateaduse-raamatutes ei leidu, niisama kui teist maad — Kunglat. Kuna viimane luuleriigi suuruselt kaugemale ei pääse, ei tahaks ma sama Turjast väita. Turjal leidub enam reaalselt alust, ehk küll mitte just Eestis.

Vanem eesti kirjandus Turja nime ei tunne. Nii puudub Turja vanemais sõnaraamatuis, ka Hupeli omas.

Turjamaa nimi tekib möödunud sajandi keskpaiku päevakorrale, nimelt meie sisemaa rahvalauludes. Neus'i väljaantud „E h s t n i s e h e V o l k s l i e d e r'ist“ leiame vana aega kirjel-dava laulu. Selles laulus öeldakse lk. 131:

Kulla vend, mul vennikene,
Kallis peigo, kaunikene,
Ruttake Runale ruttusta,
Ratsul raudase rahvale,
Tuhkro turjal Turja-male,
Võigu võimul Võido-male jne.

Laul kannab küll rahvalaulu nime, aga ei ole õige rahvalaul, vaid väärendatud. Kas on Neus ta väärendanud? Neusist muidu erilist väärendamistuhinat ei tunta. Mitte Neus, vaid K r e u t z - w a l d, kes väärendamistuhina poolest tuntud. Kreutzwald ütleb laulu Laiuselt pärit olevat, aga laul põlvneb vist Võrust Kreutzwaldi kirjutuskambrist.

Teine kord astub Neusil Turja asemele T u u r a. Neus ise ütleb Tuura ja selle eel käiva Norranga kohta: Norrang ist wohl Norwegen, schwedisch Norrige, was auch Tura (finnisch Turja?) sein mag (Ehstn. Volkslieder, lk. 428). Järgnev laul jutustab, et peig tahab omakseid minna vaatama ja neile noort naist näitama, ja ütleb siis:

Otsin obu Iomaalta
Täkku teise Tuurasta. (Lk. 430.)

Edasi kuuleme laulust, kuidas peig noorikuga saanil mööda jääd sõitis, kus

Naene naeris Soome keele¹⁾,
Obu irnus lo keeli,
Täkku karjus Tuura keeli,
Kuljud kõlisis kullasta,
Saani laulis Narva keeli,
Saani tallad Tartu keeli,
Saani aiasd Arjo keeli,
Rohel-põlle Rootsi keeli,
Puna-särk Põhjola pajati. (Lk. 431.)

Siin on tsiteeritud ainult osa laulu; kogu laulu avaldamine viiks meid ainst liiga kõrvale, aga tsiteeritud osa viimanegi rida tunnistab, et meil on siin tegemist müstifikatsiooniga, salakaubaga. „Puna-särk Põhjola pajati“ viitab sinnapoole, et Soome siin on mõju avaldanud. Eestlane ei tunne sõna „Põhjola“, küll aga tarvitavad soome rahvalaulud nime Pohjola sagedasti. Eestlane ütleks „Põhjola“ asemel ikka „Põhjala“. Kreutzwald väidab kellegi Lipping'i olevat laulu Pihkva poolt üles kirjutanud (E. V., lk. 46); vist on laulu tegija aga Kreutzwald ise.

Palju enam aitas Turja nime tutvustada Kreutzwaldi „Kalevipoeg“. Kreutzwald katsus „Kalevipojas“ Neusi trükitoid kasustada, vaatamata sellele, kas need reaalsel alusel seisid või mitte.

Kreutzwald võttis „Kalevipoja“ eeskujuks „Kalevala“, mida ta esiotsa vähe tundis. Alles Schiefner'i „Kalevala“ saksa-keelne tõlge tõi muutust „Kalevala“ tundmisesse. „Kalevala“ XXXI, 1—10 kõneleb, et ema kasvatanud kanu, kuni

Tuli kokko, niin kohotti,
Tuli haukka, niin hajotti,
Siipilintu, niin sirotti:
Yhen kantoi Karjalahan,
Toisen vei Venäjän maalle,
Kolmannen kotihin heitti.

Kreutzwaldi „Kalevipojaski“ puutume kokku samasuguse passusega, kuid Kreutzwaldil kuulduv see järgmiselt:

1) Tingimata trükiviga; tuleb lugeda „keeli“, nagu järgmisteski ridades õieti öeldud.

Peres kasvis kolme poega,
 Taaralaiste tüimekesi.
 Üks neist veeres Venemaale,
 Teine tuiskas Turjamaale,
 Kolmas istus kotka selga,
 Põhja kotka tiiva peale. (Kalevipoeg I, 85—90.)

Kuna „Kalevala“ laseb kotka „kanad“ laiali saata, laseb Kreutzwald ühe venna kotka selga istuda ja sellega palju lennata, kuni kotkas venna viimaks Viru randa viib, seega kodumaale, nagu „Kalevalagi“. Venemaale viiakse niihästi „Kalevalas“ kui „Kalevipojas“ teine vend, kuna kolmanda venna suhtes teine eespos teissuguse tagajärje annab. „Kalevala“ saadab kolmanda venna Karjalasse, Kreutzwald aga ütleb:

Teise tuiskas Turjamaale.

Kust Kreutzwald „Turjamaale tuiskamise“ on võtnud, jääb hämaraks. Kreutzwaldi kasutatud rahvalaulude-kogudes ei ole mina ega U. Karttunen niisugust väidet tabanud. Kreutzwald öeldakse vendade sõitmist Venemaale, Turjamaale ja kodumaale lauluks Kalevipoega moodustanud olevat muinasjutu alusel (U. Karttunen, Kalevipoegin kokoonpano, lk. 65). Seesugune rahvasuust üleskirjutatud jutt on ometi tundmata. Lugu kujuneb igatahes nii, et mainitud muinasjutt baseerub Kalevalal XXXI, 1—18. Samuti baseerub nimi Turja „Kalevalal“, kuigi Kreutzwald Turjat otseteed ehk sealt ei laenanud, vaid Neusilt resp. eneselt.

Edasi kõneleb Kreutzwald vendade edaspidisest käekäigust. Turjamaale sõitnud venna kohta ütleb ta:

See, kes tuiskas Turjamaale,
 Sirgus vapraks sõameheks,
 Tõusis tapperi tautajaks. (Kalevipoeg I, 94—96.)

Siin erineb Kreutzwald jällegi oma eeskujust. Karjalasse läinud vend Kalervo satub peagi Untamoinen'iga tülli, milline tüli areneb ägedaks vihavaenuks ja sõjakäigukski.

Kuigi Kreutzwald on Karjala vahetanud Turjamaa vastu, peab ta enam-vähem turjalaselegi sama tugevuse andma kui „Kalevala“ karjalasele; ainult Kreutzwald ei süvene turjalase tegevusse, nagu teeb „Kalevala“ Karjala vennaga.

Veel näide Kreutzwaldi püüdest, asendada muud sõna Turja sõnaga. Vanem vend jutustab ema Linda otsimise seiklusi:

Käisin tüki tühja maada,
 Seitse versta seda maada,
 Kümme versta Kuuramaada,
 Poole versta Pohlamaada,
 Viis versta Vene rajada,
 Sada versta Saksamaada,
 Tuhat sammu Turjamaada. (Kvp. VII, 462—468.)

Neid eelmisi ridu kirjutades on Kreutzwald rahvalaulu kasutanud, aga seda oma viisi enam-vähem muutnud. Originaalist loeme:

Läksin, käisin tükki teeda,
tükki teeda, palju maada,
seitse versta sedda maada,
pole versta Pohla maada,
viis versta Venne rajjada,
sadda versta Saksa maada,
tuhhat versta Türgi maada.

(U. Karttunen, Kalevipoegin kokoonpano, liite 9.)

Võrdlemisel selgub, et „kümme versta Kuuramaada“ originaalis täiesti puudub, „tuhhat versta Türgi maada“ asemele aga on „t u h a t s a m m u T u r j a m a a d a“ kirjutatud ¹⁾.

„Kalevipoeg“ ei samasta Turjat Lapiga. Maailma otsa sõitmisel tundmata randa jõudes öeldakse:

See ei olnud Soome sõrva
Ega tuttav Turja randa,
Ei ka enne käidud kohta. (Kvp. XVI, 426—428.)

Vares annab ranna kohta geograafilise seletuse:

See on lahja Lappu randa,
Kehvaliste kaldakene. (Kvp. XVI, 434—435.)

Teine kord seab Kreutzwald Turja rööbiti Soomega:

Sõudis kiirelt Soome poole,
Tüütrideles Turja poole. (Kvp. IV, 50—51.)

Nagu Neus rahvalauludesse, on Kreutzwald Tuura ka „Kalevipoega“ salakaubana sisse viinud.

Kas tal Türgist tulnud tüli,
Taplust olnud Tuura raeal. (Kvp. VII, 32—33.)

Seitsmenda laulu algust kirjutades on Kreutzwald rahvalaulu, nagu U. Karttunen näidanud, vabalt ümber moodustanud. Rahvalaulus luges Kreutzwald:

Kas tullid Somest või tullid Sarest
Või tullid Turgist, Tattarist.

(Kalevipoegin kokoonpano, liite 9.)

Kreutzwald on Türgi välja jätnud, aga Tattarist asemele omavoliliselt Tuura pannud.

„Kalevalas“ ja soome rahvalauludes esineb Turja ja turialainen = Turjamaa asukas palju sagedamini kui Eestis. Mõlemad esinevad rööbiti Lapiga ja Laplasega ja tähendavad seega Lapimaad ja Lapimaa elanikku või Pohjolat ja Pohjola elanikku. A. R. Niemi „Kalevalan selityksiä's“ arvab, et „Turja lienee sama kuin Rutja eli Ruija“.

¹⁾ Käesoleva kohta vt. OES Aastar. 1927, lk. 72 jj.

Renvall'i „Suomalainen sanakirja“ seletab Turja nime == Norvegia l. Lapponia transalpina, turjalainen aga == norvegius. Lönnrot'i „Suomalais-ruotsalainen sanakirja“ annab peajoontes samasuguse seletuse: Turja == landet på andra sidan om fjällarne i nordeu, Norge, Lapland; Turjan tunturit == lappska fjällarne; Turjan meri == norra Ishafvet. Renvallil kui ka Lönnrotil langeb Turja Lapi ja Norraga ühte; Lönnrot nimetab veel Turja merd; sellisena esineb Põhja-Jämeri.

Koguni teise suunda juhatab Ganander, seletades: Turjanmaa == das Land der Mohren.

Castrén annab Turjale üldise Pohjola nime, lisab aga juurde: „eigentlich dürfte jedoch Turja Norwegen bezeichnen, denn ohne Zweifel ist es ein und dasselbe Wort was Rutja, was noch heut zu Tage bei den finnischen Bauern den Namen für Norwegen ausmacht“ (Vorlesungen über die finnische Mythologie, lk. 245).

Soomes on Turja huvitav selle poolest, et see, õigemini selle kosk, nagu mingisuguse põrguna esineb, kuhu igasugust pahet, tõbesid, haigusi, hädasid manatakse. Seal, Rutja koses, peab nende õige koht olema, kuhu nad kuuluvad (vrd. O. I. Brummer, Ueber die Bannungsorte der finnischen Zauberlieder, Säeluettel, lk. 104). Isegi nõidu arvatakse seal viibivat (Brummer, lk. 46).

Ülepea on kose atribuut: sügav, inetu, voolav, põlev, keev, ta veekeere on kohisev, ta käänud laiad ja kahte ilmakaarde voolavad.

Laulus öeldakse veel kose kohta:

Johon puut päin putoovat,
hongat latvoin lankeavat,
latvoin lakkapää petäjät.

Või jälle:

Heinät latvoin lankeavat,
kanervat kukin katoovat.

(Brummer, Bannungsorte, lk. 47.)

Värmlandis manatakse tavalisest Rutjasse ja Turjasse, Ingeris ainult kord Rutjasse, Turjasse.

Fellman, kelle teost mul on võimata olnud kätte saada, annab Turja kohta eelnimetatud teadetega umbes samasuguse kirjelduse (Lappmarken II, lk. 175). Fellmani kirjeldust tsiteerin Brummeri järgi eelasi. „Manche verstehen unter Turjamaa auch das nördlichste Norwegen und unter Turjanniemi die Gegend des Nordkaps; andere bezeichnen mit dem letzteren Namen den heiligen Isthmus zwischen Kantalahti und Kolabucht; das ausserhalb liegende Meer heisst Turjanmeri und die Berge derselben Gegend sind die Turjantunturit. Warum die Landzunge zwischen Kantalahti und Kolabucht für heilig gilt, lässt Fellman unerörtert. Dagegen erzählt er, die russischen Lappen und Karelrier wie auch die Russen selbst glaubten, dass sich unterhalb jener Landenge, d. h. vor Turjanniemi ein grosser Spalt befinde, der von Zeit zu Zeit

das Wasser verschlinge und es dann wieder von sich gebe, wodurch Ebbe und Flut des Meeres entstanden (Die Bannungsorte, lk. 46; vrd. ka E. Aspelin, Kalevalan tutkimuksia, lk. 78).

Huivitav on tähele panna, mida Fellman kõneleb Turja kolust, mis aeg-ajalt vett enesesse neelab ja siis jälle tagasi tõukab, tekitades mere mõõna ja tõnsu. See mereneel tuletab elavalt Kreutzwaldi „Kalevipoja“ sellekohast lugu meelde:

Laeva juhtus laente lāngul
Kogemata neelukohta,
Võind ei aerud aitaneda,
Purjed välja peastaneda
Kallist laeva vete kurgust;
Neelu kippus neelamaie
Koormat koormakandijaga. (Kvp. XVI, 633—639.)

Hädas leiab Varrak abinõu. Ta võtab vaadikese, katab punase kaleviga ja köidab vaadikese laeva taha vette. Varsti ahmab valaskala vaadikese suhu, ise edasi ujudes, ja nii

Vedas laeva neelust välja,
Peastis paadi põrgu suusta. (Kvp. XVI, 654—655.)

U. Karttunen seletab, et Kreutzwald luuletanud mereneelu sattumise, punase kaleviga kaetud vaadi ja valaskala poolt päästmise loo muinasjutu varal (Kalevipoegin kokoonpano, lk. 95).

Brummer väidab, et praegugi veel tõesti olevat maanurk olemas, mis teatavas mõttes Turja nime kannab. See on Koola poolsaare idapoolne osa, kus Genetzi teate järgi turja keelt või lapi murdes öeldult Tarje küül räägitakse. Sõna Tarje kattub häälikuliselt täiesti Turja vormiga (Brummer, Die Bannungsorte, lk. 46; Genetz, Kuollan Lapin murteiden sanakirja ja kielenäytteitä, lk. IV).

Meie ajal ei tehta enam selget vahet Koola Turja ega Lapi resp. Norra Turja vahel; alguses näikse aga kaks eri Turjät olnud olevat, üks õieti Rutja, Ruija ja teine Turja. Aja jooksul on Rutja, Ruija ikka enam Turja nime omandanud ja Koola Turja selle peaaegu täiesti kaotanud.

Mida sõnad Rutja ja Turja alguses on tähendanud, on raske otsustada. Brummer oletab, et nad võimalikul viisil tekkinud apellatiivist (Die Bannungsorte, lk. 45). Lönnrot oma sõnaraamatus seletab Rutja sõna tähendust: hög af is, stenar, hö; vrak, odugligt ting (hylky), nedhängande slarfoa; lång, dāling rock (pitkä, kehnoinen takki) = jää, kivi või heina humnik; vrakk, kõlbmatu asi, rippuv räbal; pikk, vilets kuub. Wiedemann oma sõnaraamatus nimetab rudi, rudja = ein Holz zum Drücken oder Pressen. Olgu tähendatud, et ka Viru rannas leidub Rudja-nimeline koht.

Neelukoht meres kannab soome keeles nime „kurimus“, ka „kurimuksen kulkku“ = kurimuse kurk, peale selle veel „kurjuk-

sen kulku" ja „kurkkio“. Wiedemannil esinevad sellekohased nimed kuristik, kuris, kurimus, kurist, kuristus. Hiius nimetatakse niisugust kohta kurisuu'ks. Mag. P. Ariste teate järgi leidub Käinas väike oja, mis maa sisse kaob. Käinlased väidavad, et see oja voolavat kurisuuusse.

Kurimus on soomlaste käsituse järgi nii võimukas, et ta penikoorma kauguselt laevad ühes meestega oma kolusse kisub. Arvatakse, et vesi 7 aastat sinna voolab ja siis 7 aastat sealt jälle tagasi. Kel on moona 7 aastaks, võib hästi toime tulla ja 7 aasta pärast jälle tagasi pöörduda (Fellman, Lappmarken II, lk. 126). „Kurjuksel kulgust“ võib valaskala abil välja pääseda, nagu Kalevi-poegki oma laevaga sealt valaskala abil välja pääseb (Virittäjä 1900, lk. 23; Kaarlo Hemmo, Välipalaksi, lk. 44 jj.). Teise teate järgi on „Kurjuksen kulku“ see koht maailma taga, kus kõik maailma liiad veed maailma alla jooksevad. Kümned penikoormad pöörleb meri (K. Krohn, Kalevalan runojen historia, lk. 484), võiksime ütelda — just kui vesi Imatra joas või just kui Charybdises. Mitmed soome rahvalaulud lasevad Väinämöinen'it Kalevala mailt lahkumisel vaskise venega just kurimusse purjetada (K. Krohn, Kalevalan kertomarunojen opas, lk. 138; K. Krohn, Kalevalastudien, lk. 181). Lauludest kuuleme ometi lootust, et Väinämöinen kord kurimusest tagasi tuleb (K. Krohn, Kalevalastudien, lk. 183).

Kurimusse sattumist tuletab järgmine mag. P. Ariste Hiiust üleskirjutatud muistend meelde:

Meres peab olema ka sösune kuriso auk, kust laevad ei saa änam edasi. Üks pime kapten oln. Ta pole näin, kus laev läks. Ta lasn henesel pudeliga mekkida anda. Naad pole teist vett vetn, annun pudelist üht vett. Viimaks siis annun uut vett. Kapten tunnun ææ. —

Mis te olete tein!? Kas nææte midagid?

Üks metsa tukk on kaugel! naad öeln.

Pole midagid. Nee on laevad!

Sææl oln nat mets laevi, mis senna jææn.

Laevadel oln surnud inimesi. Kapten vetn kaks tükki oma laeva ankrut otsa. Suur kala tuln ja hadrin inimesed suhu. Kapten lasn nii kaua ankrut keti ots olla, kui see vidan välja. Siis temmat ankrut kett katki ¹⁾.

Nii fantastiliseks kui Turja mereneel ka kujunegu, väidetakse, et sel meremeeste jutu järgi tõsine alus ei tohiks puududa, muidugi mõista mitte niisugusel kujul, nagu rahvaluule selle vägevust ja kaugeleulatuvust kirjeldab. Juba Ganander ja Cajan on oma rahvaluulekogus seletanud, et kurimus on vaste rootsi sõnale

¹⁾ Mag. P. Ariste, Hiiu murdekogu, lk. 639, Mihkel Tasaselt, 76 a. vana, Suuresadama, Suuremõisa vald, sündinud samas vallas Partsi külas.

„malströmmen“ (K. Krohn, Kalevalan runojen historia, lk. 484; E. Aspelin, Kalevalan tutkimuksia, lk. 81; O. I. Brummer, Die Bannungsorte, lk. 45). Renvall oma sõnaraamatus määrab kurimuse, millist tavaliselt Turja merest otsime, Rutja koske seletades: „cataracta mythol. horribilis, forte Maelström“. Ahlman-Forsmani Svensk-finskt Lexicon seletab malström = pyörrevirta, vedenpyörre, seega pöörevool, veepööre. Igatahes leidub tavalise mõiste järgi kurimus või malströmmen Turja meres.

Kokku võttes võime ütelda: Turja resp. Tuura on alles möödunud aastasajal Eestis kirjanduse kaudu tuttavaks saanud. Turjamaad ennast tuleb Norra Lapist otsida, ilma et selle piirisid geograafiliselt võiks kindlaks määrata. Turjaga sulab Rutja ühte.

M. J. Eisen †.

Eesti rahvusliku ärkamise algupäevilt. 2

II. Ametivõimude surve all. Juhid vanglas ja kohtus.

Liivimaa võimude vastuaktsioonid 1864. a. sügisel.

Liivimaa ametivõimud ei jäänud, nagu nägime, palvekirjade liikumise puhul muidugi mitte passiivseiks pealtvaatajaiks, vaid püüdsid sellele kõigi võimalikkude vahenditega vastu astuda. Valvele asus ka rüütelkonna esindus. See polnud juhus ega üksi muud ülesanded, mis Liivimaa maamarssali vürst P. Lieven'i 1864. a. oktoobri teisel poolel Peterburisse viisid ⁷⁵⁾. Sel ajal oldi Liivimaa ametivõimude ja aadli keskel üldiselt juba küllalt informeeritud eesti talupoegade pealinna jõudmisest ja nende suursaatkonna esinemise kavatsusest. Liivimaa tolleaegse aktiivse maamarssali poolt oli üsna loomulik, et ta nii ebameeldivalt rüütelkonna huvisid häiriva eesti talupoegade aktsiooni puhul ruttas ka ise kohale, et olla valvel ja leida vastuabinõusid.

Erilist aktiivsust eesti talupoegade sügisese suuraktsiooni puhul avaldas Liivimaa kodanlise võimuaparaadi juht kuberner August v. Oettingen. Juba saatkonna Peterburis viibimise ajal laskis ta majutada kasakaid Viljandimaa taludesse, kus peremehed olid avaldanud suuremat aktiivsust mõisnikkude vastu.

Kõige enam kannatada sai Holstre. 20. oktoobrist peale majutati siia taludesse 48 kasakat ühe ohvitseriga ⁷⁶⁾. Kasakad jao-

⁷⁵⁾ Lieveni päevik, lk. 145 jj.

⁷⁶⁾ B. kindralkuberner — L. kubernerile 4. XII 1864, nr. 114, — Bkka, talup.-osak., tmk. nr. 408 (1864).

tati 2—5-mehelistesse rühmadesse talu kohta⁷⁷⁾. Vastavad talud olid kohustatud hoolitsema meeste toitlustamise ja nende hobuste moonastamise eest. Talunikud said selle eest küll tasu, kuid ometi tundus kogu see majutus neile küllaltki raske ja ärritava koormisena. Nagu nad ise kaebasid, põletanud kasakad palju puid, nurisenud toidu üle; talupojad aga tundnud end kogu aeg nagu vangidena⁷⁸⁾.

Holstre talupoegadel ei jäänud muud üle kui jällegi otsida kaitset Peterburist. Seekord pöördusid nad palvekirjadega kroonumaade ministri Zeljonõi poole. Kui viimase nõudel Liivimaa kuberneril v. Oettingenil tuli põhjendada oma samme kasakate majutamise asjus⁷⁹⁾, siis motiveeris ta seega, et Holstre talupojad olevat varjanud endi juures politsei poolt tagaotsitavat Aadam Petersoni ja takistanud sillakohtu ametnikul tema tabamist. Et minister Zeljonõi pidas seda motiveeringut mitterahuldavaks⁸⁰⁾, tuli kuberner v. Oettingenil anda täiendavaid seletusi. Lisaks eelmisele esitas ta nüüd veel vahejuhtumi vahistatud Päre kohtumees-tega, keda Holstre mehed püüdsid vabastada⁸¹⁾.

Need kaks asjaolu — A. Petersoni varjamine ning tema vangistamise takistamine ja vahejuhtum Päre kohtumeeste suhtes — olid ka kõik, mis kuberner v. Oettingenil oli kunagi esitada Viljandimaale sõjaväe majutamise põhjenduseks. Talupoegade suhtes heasoovlikumale administraatorile oleks sellest olnud muidugi vähe, et õigustada oma erakordset sammu. Kuberner Oettingen aga pidas seda küllaldaseks, jättes targu nimetamata oma aktsiooni peamotiivi, püüde murda talupoegade kangekaelset õiguste otsimist valitseva saksa aadlivõimu vastu.

Selle eesmärgi saavutamiseks nõudis kuberner Oettingen endale pärast eesti talupoegade saatkonna esinemist Tsarskoje Seloos veel avaramaid teotsemisvõimalusi. Detsembri alul, kui tal

⁷⁷⁾ O. Stamm, st.-ar. ärkamisaja kohta Paistust, 1932, lk. 11—12. Rahvamälestustes mainitakse veel hiljemini Holstre talusid, kus 1864. a. hilissügisel olid majutatud kasakad: Ennuksel (arvatavasti Joh. Raudsepa pärast) — 2 kasakat, Mõtsa tl. (Ennukse naabertl.) — 2 kas., Peedihansul (peremees Jaak Peet) — 5 kas., Kipil (Jaak Peterson) — 5 kas., Turval (Juhan Viidik, Holstre peakohtumees) — 2 kas., Ritsul (Jaak Ritsu) — 2 kas., Lõol (Petersonide õde taluperenaine) — 2 kas., Veskil (Jaan Ritson, Lõo sugulane) — 2 kas., Kovalil (Hain Henno) — 3 kas., Varesel (Aadu Vares) — 2 kas., Jaama tl. (kasakad tulid siia Mõtsa talust) — 2 kas., Muri tl. (Jaan Soova, kasakad tulid Ennukselt) — 2 kas., Kangro tl. — 2 kas.

⁷⁸⁾ B. kroonumaade valitsus — kroonumaade ministriumile 21. I 1865, nr. 1467 (koopia), — BKkA, talup.-osak., tmk. nr. 408 (1864).

⁷⁹⁾ L. kuberner — B. kindralkubernerile 22. XII 1864, nr. 10652, — sama tmk.

⁸⁰⁾ Min. Zeljonõi — B. kindralkubernerile 29. I 1865, nr. 165, — sama tmk.

⁸¹⁾ L. kuberner — B. kindralkubernerile 20. II 1865, nr. 1240, — sama tmk.

veei puudusid üksikasjalisemad andmed saatkonna märgukirja sisust, väljendas ta rõhutatult oma usalduslikus kirjas siseminister Valujevile ⁸²⁾ nurinat, et kindralkubeneri kantselei peab tähtsaid talupoegade esinemisi enda teada ega informeeri teda õigel ajal. Nüüd palus v. Oettingen siseministrit kaasa mõjuda, et asjaajamiskord mainitud kantseleis vajalikult muudetak. Mitte väike polnud kubeneri pahameel ka Liivimaa prokuröri Schütze üle, kes oma vahelesegamistega talupoegade käärimisega ühenduses olevaid toimetusi pikale venitavat, mis talurahva rahulolematuse-avaldusi aina soodustavat. Riiginõunik Schütze olevat „täiesti ebasobiv subjekt“ (durchaus unpassendes Subjekt) oma ameti jaoks ja tema eemaldamine sellelt kohalt olevat „ilimal määral soovitav“.

Nädalapäevad hiljemini, kui kuberner Oettingen oli tutvunud eesti talupoegade kollektiivpalvekirjaga, polnud tema pahameelel enam piiri ⁸³⁾. Eriti kurjustas ta sellepärast, et nõuti vene ametnikest komisjoni Liivimaal valitsevate olude uurimiseks. Ta pidas nüüd ilmtingimata tarvilikuks alustada kohtulikku juurdlust palvekirja koostamise kohta ja palus veel kord, et talle antaks tegevusvabadus talupoegade keskel avalduva käärimise summutamiseks, lubades omalt poolt sel puhul toimida vajaliku ettevaatlikkusega ⁸⁴⁾. Kui aga Liivimaa riütelkonnale ja ühtlasi A. v. Oettingenile üli-sõbralik siseminister Valujev selle soovi rahuldamisega siiski ei nõustunud, pidas kuberner tarvilikuks seda uuesti korrata ⁸⁵⁾. Soovitud erivolitused jäid v. Oettingenil saamata. „Seadusliku korra jaluleseadmine“ Liivimaal võis toimuda ainult „harilikkude meetoditega“.

Eelmisel suvel Liivimaale saadetud kasakate poolsoitnja jäi kohale. Ja kuberner Oettingen oli küllalt agar hoolitsema, et tema siinviibimine ja majutamine talupoegade juures jätkuks ⁸⁶⁾, —

⁸²⁾ Kub. A. v. Oettingen — siseminister Valujevile 4. XII 1864, — avaldanud R. Baron Stael von Holstein, *Materialien zu einer Geschichte des Livländischen Landes-Staates in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts*, I, 1 (käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus), lk. 80 jj.

⁸³⁾ Kub. A. v. Oettingen — siseminister Valujevile 10./14. XII 1864, — avaldanud Stael von Holstein, *Materialien* I, 1, lk. 89 jj.

⁸⁴⁾ Stael von Holstein, *Materialien* I, 1, lk. 90 — Oettingen: „Ich bitte Sie daher nochmals inständigst, mir sobald als möglich die Freiheit der Bewegung zu geben. — Ich verspreche Ihnen die grösste Vorsicht und Behutsamkeit, — der Zügellosigkeit aber muss ein Ende gemacht werden!“

⁸⁵⁾ Kub. A. v. Oettingen — siseminister Valujevile 1. I 1865, — Stael von Holstein, *Materialien* I, 1, lk. 91.

⁸⁶⁾ L. kuberner — B. kindralkubernerile 4. II 1865, nr. 819, — BKKa, talup.-osak., tmk. nr. 408 (1864). Vilno sõjaringkonna ülem avaldas soovi, et eelmise aasta juunis Riia sõjaringkonda komandeeritud Doni kasakate-polgu nr. 41 poolsoitnja — 100 meest — tagasi saadetak. A. v. Oettingen, kes jaanuari lõpul oli käinud Viljandis, ütles enese isiklikkude tähelepanekute põhjal olevat eriti veendunud, et kasakate kohalviibimine Viljandimaal olevat „aärmiselt tarvilik korratuste vältimiseks“.

muidugi mõista ühiskondliku rahu säilitamiseks ja jaluleseadmiseks. Kohalikkude saksa võimumeeste ägedam viha aga koondus vendadele Petersonidele, keda peeti talupoegade peahässitajaks.

A. Peterson sillakohtu eeluurimise all.

Pärast kahepäevast vangisistumist Peterburis saadeti A. Peterson Riiga ⁸⁷⁾. Siin tegi ta katsed pöörduda prokuröri, sandarmiohvitseri ja kubernerigi poole, kuid tagajärjetult. Nädala pärast viidi ta edasi Viljandisse, kus ta esialgu anti sillakohtu käsutusse.

Sillakohtu juurdlus venis õige pikale ⁸⁸⁾, kestes järgmise aasta juuni keskpaigani, mispeale anti toimetus maakohtule edasi. Petersoni Viljandisse saabudes oli sillakohtunikuks Heimtali mõisnik v. Sivers; varsti asendas teda Vana-Võidu mõisa omanik G. v. Stryk. Mõlema mõisa kogukonnast olid talupojad palvekirjadeaktsioonist osa võtnud. Ja mõlemad mõisnikud olid seega kogu protsessis teataval määral poolteks, kuid samal ajal ka kohtumõistjajaks. Kuigi selline nähtus oli vastuolus tolleaegsegi elementaarse õigustundega, oli see Liivimaa paljukiidetud õiguskorras ometi kõige tavalisem. A. Peterson kaebab ühes hilisemas palvekirjas, et need mõisnikud olnud tema ägedamaid vaenlasi. Ja meil pole põhjust selles kahelda. Samuti selleski mitte, et nad püüdsid sihilikult teha vangi olukorda võimalikult raskeks ja juurdlust toimetada erapoolikult.

Sillakohtunik v. Sivers lasknud A. Petersoni tuua kohtusse rahu, et hirmutada talupoegi, kes osa võtnud palvekirja-aktsioonist. Tema järglase v. Stryki puhul nurises kaebealune, et sillakohtunik püüdnud igasuguste võtetega mõjustada talupoegi tunnistama, nagu oleksid nende nimel esitatud palvekirjad koostaja poolt sisuliselt võltsitud. Selleks esitanud ta juurdlusil sihilikke küsimusi ega ole lasknud ülekuulatavail midagi omalt poolt lähemalt selgitada. Samuti käitunud sillakohtunik ka süüdistatava A. Petersoni suhtes. Igal ülekuulamisel esinenud ta parteilisena ja ägestununa, esitatud küsimustele nõudnud vastust: „ei“ või „jah“, lubamata ülekuulataval omalt poolt midagi juurde lisada ⁸⁹⁾. Ta sõitnud mööda külasid ja kuulanud talupoegi üle kohalikkude mõisnikkude juuresolekul, mistõttu ülekuulatavad sagedasti pole julgenud tõtt tunnistada, kartes koha pealt väljaajamist.

Selle sillakohtuniku „juurdlusmeetodeid“ kirjeldatakse samas

⁸⁷⁾ A. Peterson jõudis Riiga 3. XII 1864, — vrd. Stael von Holstein, Materialien I, 1, lk. 81.

⁸⁸⁾ Viljandi sillakohtu eeluurimis-toimetamist kirjeldab A. Peterson pikemalt oma kaebuses senatile 22. XI 1865, — VlnSkA, tmk. ad nr. 52 (1866).

⁸⁹⁾ Pärnu maakohtu juurdlusprotokoll 23. VIII 1865, — PrnMkA, tmk. nr. 159 (1865).

vaimus ühes Loodi talunikkude hilisemas palvekirjas⁹⁰⁾: „Selle peale keige kavvalam, õelam ja meie peale keige vihhasem oli meie praegune Villandi Silla kohtu herra von Stryk; kohtu lauast vastu jookstes, jalgo pörrutades, ja valju heälega kärkides, kulas temma meie palve kirjad järrele, ei mitte õige kohtu herra visil, üksnes Villandis Sillakohtus, — kuidas tännini ikka kohtu viis olnud, — vaid koggoni meie mõisas, meid ükshavalt ette võttes, ja mitme ähvartusse ja hirmotussega pinates, ja mõnnesugguse kavvala pöörmissesga eksita püdes, — misga meid õppimatta ja arge põllo harriaid, väggise tahtis sundida, ommad kaebdused ja palved valleks ja tühjaks tunnistama, et mitte nemmad, meie mõisnikud, Kronu rahva sure pinamisse pärrast tenitud trahvi ei leiaks, vaid koggoni meie karristud ja keige ennam meie palve kirjade kirjutaja Adam Peterson kes tõeste kül kedagi inimest kaebama ei olle kihhutanud — Keisri Herra ette valletajaks tehtud ja keige Eesti rahva sureks ärra hirmotusseks ja meie kaebliko heäle iggavesseks vait sulgumisseks kangeste trahvitud ja Siberia male vangid sadetud saaks.“

Sama ajajärku Viljandi sillakohtu tegevuses mõtleb A. Peterson ka oma hilisemas salmisespitsuses⁹¹⁾:

„Sillakohus päevad, õöda,
 Talusid ja valdu mööda
 Tegi „palvekirja jahti“,
 Lõhkus kapid, lauad lahti,
 Riided, riulid ja raha
 Paiskas laiali ja maha,
 Toolid, ukseid uperpalli,
 Tõukas talutaati halli,
 Kirjad, papred, võtmed võttes,
 Jäled jäljed järel jättes;
 Hullemalt veel Holstre vallas
 Iga talu tare tallas.

Nõnda selles sõjasõidus
 Tehti Päris, Aidus, Võidus,
 Vastsemõisas, Taeveres,
 Navestis ja Sürgaveres,
 Puiatus ja Lõhaveres,
 Kuresaares, Kõpus suures,
 Wühneri ja Mitti juures.“

Kui A. Peterson oli kohalikule maakonna-fiskaalile süüdistanud sillakohtunikku erapoolikuses ja palunud kindralkubernerrilt korraldust, et tema asi antaks erapooletu uurija kätte, pandi vangistatu niiskesse ja haisvasse kartserisse, kuhu ta jäi esialgu pimedasse 4 päevaks. Hiljemini peeti teda veel kuu aega

⁹⁰⁾ Loodi taluperemehed — keisrile 30. XI 1865, — LKKA, tmk. nr. 177 (1866).

⁹¹⁾ Adam Peterson'i Laulud. Neljas jagu; 1900, lk. 52.

kinni „pimmedas ja hummuses ilma luhvtita keldres“⁹²⁾. Oma ahastuses palunud Peterson, et lubataks tulla vanglasse teda lohutama kohalikul õigeusu preestril. Seda soovi võidi rahuldada ainult kuberneril loal, kes andis aga eitava vastuse. Teissugust otsust A. v. Oettingenilt olekski olnud asjata oodata. Kuberner oli jaanuarikuu lõpul Viljandis viibides ka isiklikult kohalikus vanglas käinud, sisse astunud ka A. Petersoni kongi, polnud aga ühegi sõnaga vangi poole pöördunud.

A. Peterson omalt poolt reageeris sillakohtuniku häirivale esinemisele uhke trotslikkusega, keeldus vastamast erapoolikuile küsimustele, mis talle hiljemini kui lugupidamatuse-avaldus ametivõimudele maakohtu otsuses süüks arvati.

Kohtuotsus P. Petersoni kohta.

Vahepeal, kui Aadam Peterson ikka veel sillakohtu eeluurimise ali viibis, oli tema venna Peetri protsess juba ammu jõudnud lõppjärku.

Viimase vastu tõstetud süüdistuse põhjendamisel kujunesid esimesteks asitõenditeks tema esimesel pealinna-reisul esitatud palvekirjad Puiatu ja Suure-Kõpu talupoegadelt, mis meil eespool on kõne all olnud. Pärnumaa IV jaoskonna kihelkonnakohtunik, kes nende puhul Balti kindralkuberneril ülesandel juurdlust toimetas⁹³⁾, leidis, et need palvekirjad sisaldavad valeandmeid, ja andis kogu toimetuse sillakohtule edasi asjaosaliste vastutusele võtmiseks kriminaalkohtu korras. Sillakohtus tuli uue asitõendina veel juurde Peeter Petersoni paberite hulgast leitud palvekirja mustand⁹⁴⁾. See oli talupoja Hans Kotka isiklik kaebus keisri kantsleil III osakonna juhatajale, mis oli küll paluja enda koostatud, kuid P. Petersoni poolt viimisteldud ja kooliõpetaja Dankmanni kaasabil vene keelde tõlgitud. Selles häiris kohalikke kohtuvõimusi eriti väljendus Viljandi sillakohtu liikmete kohta, keda nimetati „talupoegade karmideks rõhujaks ja vaenlasiks“.

Kogu sellest kõhnast asitõendite hulgast oli Pärnu maakohtule küllalt, et määrata asjaosalistele raske karistus. P. Peterson mõisteti asumisele Siberisse, Tomski või Tobolski kubermangu. Sama karistuse osaliseks sai ka Suure-Kõpu peakohtumees Jüri Jürisson. Hans Kotkale määrati Viljandi sillakohtu liikmete teotamise eest 8 kuud vangistust. Selle otsuse P. Petersoni kohta käi-

⁹²⁾ Loodi taluperemehed — keisrile 30. XI 1865, — LKKA, tmk. nr. 177 (1866).

⁹³⁾ Pärnumaa IV jaoskonna kihelkonnakohtu arhiiv, tmk. K./nr. 1144 (1864), ERKA.

⁹⁴⁾ Senati otsus 3. II 1866, nr. 273 (tõlke ärakiri), — PrnKKA, tmk. K./nr. 3871 (1868). Vrd. P. Peterson — A. Petersonile, daatumita, 1864, — PrnMKA, tmk. nr. 159 (1865).

vas osas kinnitas ka Liivimaa õuekohus 26. I 1865⁹⁵). Teiste süüdimõistetute karistusi aga pehmendati. J. Jürisson'ile määrati üks aasta vangiroodu, mille järel ta pidi neljaks aastaks jääma politsei valve alla. H. Kotka türmikaristus asendati 8-kuulise vangistusega parandusmajas või 50 vitsahoobiga.

Kohtuotsuses tunnistati P. Peterson süüdi, et ta keisrile määratud palvekirjades oli avaldanud põhjendamata kaebusi kohalike mõisnikkude kohta, ja eriti, et sel puhul oli öeldud, et kohalikud ametivõimud ei pööra mingit tähelepanu nende talupoegade kaebustele, kes oma kohtadest mõisnikkude poolt on välja aetud. Otsuses arvestati ka seda, et ta oli keisri kantselei III osakonna juhatajale vürst Dolgorukile esitanud palvekirja, mis sisaldanud palju põhjendamatuid pealekaebusi. Ja lõppeks ei jäetud süüregistris mainimata sedagi, et ta kohtuliku juurdluse toimetamisel polnud sillakohtu vastu küllalt aupaklik. Suure-Kõpu peakohtumehel Jüri Jürissonile arvati süüks, et ta P. Petersoni kaaslasena olnud teadlik, et keisrile esitatud palvekiri sisaldanud „ühe vale punkti“. H. Kotkas leiti süüdi olevat „valelikus denuntsiatsioonis“.

Kubermangu prokurör Schütze, see haruldane valge vares Liivimaa tollaegsete kõrgemate ametnikkude mustas karjas, pidas seda õuekohtu otsust tema ülekohtuse liialdusega juba üle igasuguste piiride minevaks, mispärast esineski protestiga õuekohtu otsuse vastu⁹⁶). Ta leidis, et P. Peterson ei toiminud inkrimineeritavate palvekirjade koostamisel omakasupüüdlikkude ega muude kuritahtlikkude eesmärkidega. Veel õige noore ning vähekögenud mehena, kes alles 21 aastat vana, teotsenud ta enam „rumalusest ja järelemõtlematusest“. Edasi tegi prokurör esitatud juurdlusmaterjaligi põhjal väga tähtsa tähelepaneku: ei olevat sugugi selgunud, et P. Peterson oleks talupoegi omalt poolt õhutanud kaebusi esitama; lugu olnud tõenäoselt ümberpööratud: just talupojad mõjutanud teda palvekirjade koostamisele ning esitamisele. Ühtlasi leidis prokurör, et palvekirjades esinevad väljendid ei sisaldavat mingit laimu, vaid halvemal juhul ainult ekslikke ja ebaasjalikke väiteid. Protestija pidas ka juurdlusmaterjali, millele rajatud kohtuotsus, puudulikuks, millisele seisukohale asunud ka üks õuekohtu ja nimelt valitsuse poolt

⁹⁵) P. Petersoni protsessi toimikuid, mis ohetatavasti peaksid olema Liivimaa õuekohtu arhiivis, mis asub Läti Rõgiarhiivis, ei läinud meil aga korda 1932. a. augustis sealt leida. Protsessi puhul jäi meil seetõttu peaaallikaiks senati otsus 3. II 1866, nr. 273 (tõlke ärakiri), — PrnMkA, tmk. K./nr. 3871 (1868) ja L. kubermangu prokuröri Schütze protest l. õuekohtu otsuse vastu 4. II 1865 (ärakiri), — BKkA, III osak. tmk. nr. 59 (1865). Vrd. ka J. Lõo, Mõned andmed, lk. 6.

⁹⁶) Ärakiri L. kubermangu prokuröri Schütze protestist l. õuekohtule 4. II 1865, — BKkA, III osak., tmk. nr. 59 (1865).

määratud liige, kes ei ühinenud kohtuotsusega, nõudes juurdluse täiendamist. Kõigi nende asjaolude tõttu arvas prokurör, et P. Petersoni tuleks karistada ainult väärandmete esitamise ja kohtu haavamise eest, samuti ka J. Jürissoni, mõlemaid aga märksa pehmemalt, kui see kohtuotsuses oli määratud. Karistuseks võiks olla ainult mõnede isiklikkude õiguste äravõtmine ja mõneks ajaks parandusmajja määramine. Ühtlasi tegi prokurör Schütze õuekohtule ettepaneku vabastada P. Peterson tagatise vastu kuni tema asja otsustamiseni kõrgema võimu poolt.

Prokurör Schütze protesti tagajärjel läks asi senatisse. Viimase otsus ei lasknud end eriti kaua oodata. Juba maikuul 1865 saabus ta ja oli oma sisult Liivimaa ametivõimudele kindlasti ebameeldivaks üllatuseks. Senat leidis, et Puiatu ja Suure-Kõpu talupoegade palvekirjades pole mingit laimu ega denuntsiatsiooni. Nende peakaebuse, et mõisnikud nõudvat taludest liiga kõrget, taalrit kuni 200 hõberublani ulatuvat ostuhinda ja ähvardavat nende seniseid rentnikke ostust keeldumise korral välja ajada, pidas senat kohtuliku juurdluse andmeil tõestatuks. H. Kotka puhul leidis ta, et tema palve ei sisalda mingit denuntsiatsiooni. Analüüsinud üksikasjaliselt Liivimaa õuekohtu kinnitatud otsuse motiive, otsustas senat selle tühistada täies ulatuses ja kogu asja lõpetada ning sel puhul süüdimõistetetu vangist vabastada. Selle otsuse põhjal vabaneski P. Peterson Viljandi vanglast 27. mail 1865⁹⁷⁾.

Hiljemini konstateeris senat kogu protsessi menetluses olulisi korratusi ja ilmseid seaduserikkumisi. Pärnumaa IV jaoskonna kihelkonnakohus, mille ülesandeks pidanud olema selgitada asjaolusid, mille üle talupojad kaevanud, olevat täiesti põhjendamatult võtnud kaebajad vastutusele, eelistades seejuures ühekülgselt mõisnikkude tunnistusi talupoegade omadele. Pärnu sillakohtu tegevus leiti ebaõige olevat selles, et ta oli P. Petersoni vastu alustanud kohtulikku juurdlust ja lasknud ta vahistada, ilma et kohtul oleks olnud tema kohta mingeid süütõendeid. Pärnu maakohus ei olevat neile korratusile ja lohakusile eelnenud kohtuinstantside menetluses mingit tähelepanu pööranud ja teinud oma otsuse seaduse tõelise mõtte ilmse väärtõlgendusega. Liivimaa õuekohus ei olevat täitnud oma kõrgema kohtuliku valveasutise ülesandeid ja käinud küsimuse otsustamisel alamate kohtuinstantside väärjälgedes. Kõige selle tõttu pidas senat tarvilikuks nõuda seletusi vastavalt kohtuasutistelt⁹⁸⁾. Selle ot-

⁹⁷⁾ Vrd. senati otsus 3. II 1866, nr. 273 (tõlke ära kiri), — PrnKkA, tmk. K./nr. 3871 (1868); P. Peterson — senatile 10. VI 1866, — VlnSkA, tmk. ad nr. 52 (1866).

⁹⁸⁾ Senati otsus 3. II 1866, nr. 273 (tõlke ära kiri), — PrnKkA, tmk. K./nr. 3871 (1868).

suse põhjal alustas P. Peterson hiljemini kahjutasu nõudmise Liivimaa ametivõimudelt.

A. Peterson maakohtus.

Peeter Peterson oli juba vabaduses, kui tema venna Aadami kohta käiv toimetus juuni keskpaiku 1865 saabus Viljandi sillakohtult Pärnu maakohtusse. — Nagu sillakohtus, olid siingi juurdlusetoimetajaiks ja kohtumõistjaiks kohalikud mõisnikud, seega mehed, kelle vastu A. Peterson just protsessiski. Maakohtunikuks oli Morna mõisa omanik C. v. Sivers, assessoriks Tarvastu mõisa omaniku poeg J. v. Mensenkampff⁹⁹⁾. Mõlemast mõisast oli talupoegi palvekirjade-aktsioonist Peterburis osa võtnud.

Üldiselt oli maakohtu käitumine A. Petersoni suhtes märksa korrekisem kui sillakohtu oma. Seda pidi süüdistatav isegi tunnustama. Kui aga talt sealsamas nõuti kirjalikku tunnistust, et maakohtus esitatud küsimused polevat olnud „kimbutavad“ („verfänglich“), keeldus A. Peterson seda andmast, olles arvamisel, et need siiski olnud sihilikud¹⁰⁰⁾. Ka kohtulik juurdlemine, mis haaras õige laialist inimeste hulka, arenes maakohtus õige kiiresti. Paari kuuga viidi see lõpule ja juba 24. aug. tegi kohus oma otsuse.

Kirjalikeks asitõendeiks olid maakohtus esialgu viie Viljandi-maa kogukonna — Loodi, Tarvastu, Sürgavere, Kaubi ja Karksi eripalvekirjad ja keisrile 9. nov. 1864. a. 24 kogukonna nimel esitatud kollektiivmürgukiri, mis juba eelmise aasta lõpul olid Peterburist Liivimaa kubeneri kaudu saabunud Viljandi sillakohtule. Nende saamisloo ja neis esitatud kaebuste tõsioludele vastavuse selgitamisele langes kohtulikul uurimisel pearõhk. Juurdluse kestes saadi veel hulk lisamaterjali A. Petersoni paberite näol, mis leiti Peterburis eesti koguduse köstri Beefeldt'i juures toimepandud läbiotsimisel¹⁰¹⁾. Siin oli mitmesuguseid palvekirju, osalt lõpetatud, osalt poolikud mustandid, kirjutatud enamikus A. Petersoni käega. Nende hulgas leidis ka tema poolt 24 kogukonna kollektiivmürgukirjaks määratud tekst, mille kohta maakohus konstateeris, et ta on „olulisemais osis tihtiv“ keisrile esitatuga.

Juurdlemisel püüdis maakohus selgitada iga palvekirjaga ühenduses olevaid küsimusi lahus. A. Peterson, kes ei püüdnudki eitada, et ta on esitatud palvekirjade autor, esines ülekuu-

⁹⁹⁾ Ad. Peterson — senatile 22. XI 1865, — VlnSkA, tmk. ad nr. 52 (1866).

¹⁰⁰⁾ Pärnu maakohtu juurdlusprotokoll 23. VIII 1865, — PrnMkA, tmk. nr. 159 (1865).

¹⁰¹⁾ Vt. Pärnu maakohtu motiveeritud otsus A. Petersoni ja kaaslaste kohta 24. VIII 1865, — PrnMkA, tmk. nr. 159 (1865).

lamisel üldiselt õige kinniselt ja ühtlasi ka vapralt. Vastavaist protokollest pole kordagi märgata, et ta oleks kedagi asjaosalistest talupoegadest üles andnud. Nagu varemini sillakohtus, vahandas ta nüüdki maakohtus oma teadmatust palvekirjade puhul temaga kokkupuutunud talupoegade suhtes asjaoluga, et neid olnud niivõrt massiliselt, et see takistanud nende meelespidamist. Maakohtul tuli seega uurimisi toimetada kirjalikes asitõendeis endis sisalduvail ja sillakohtult saadud andmeil.

Tunnistajaina kutsuti kohtusse 1864. a. suvel ja sügisel palvekirjade asjus Peterburis käinud talupoegi ja vastavate kogukondade eestseisjaid ning kohtumehi. Juurdlust toimetades pidasid maakohtu assessorid eriti silmas küsimusi: Kas põhinevad A. Petersoni koostatud palvekirjad kogukondadest saadud andmeil? Kas esitatud andmed vastavad tõelikkusele? Ja kui mitte, siis kui palju on väärandmete esitamises süüdi A. Peterson?

Üksikkogukondade palvekirjade puhul selgus kõigepealt Loodi valla nimel esitatu suhtes¹⁰²⁾, et kohalik kogukond oli tõesti otsustanud selle esitada, milles pidi palutama rendi alandamist ja kaevatama oma talupoegade rõhuvate elutingimuste üle. Talupoeg Mart Murri oli siis üksikute kogukonnaliikmete soovil ja kaebused üles märkinud ja saatnud need Adam Petersonile, kes pidi nende põhjal koostama ühise palvekirja. A. Petersoni juures Holstres käinud Loodist veel teisigi talupoegi selgitamas ja kaebamas oma hädasid. Lõplikult koostatud palvekiri alles Peterburis, kus eesti talupoegade suursaatkonnast võtnud osa ka Loodi kogukonna esindaja Johann Saar. Kihelkonnakohtu poolt toimetatud Loodi meeste ülekuulamisel selgus, et mõned punktid nende nimel esitatud palvekirjast sisaldavad liialdusi. Kui seda maakohtus rõhutati A. Petersonile, nõudis ta enese konfronteerimist kogu Loodi kogukonnaga. Et see aga polnud teostatav, kuulati kaebealuse juuresolekul üle ainult selle kogukonna kohtumehed. Ka need tunnistasid, et mõned punktid palvekirjas pole küllalt täpsad, vaid sisaldavad liialdusi. Eriti tähendasid nad, et ei vasta tõele esitatud väide, nagu oleks talude ostu- ja rendihind 3 kuni 4 korda kõrgem tõelikust. Samuti ka mitte see, nagu oleks mõisa poolt sunnitud talupoegi poolvägivaldselt, kohtadelt väljaajamise ähvardusega ostma ja rentima talusid ülemääraselt kõrge hinna eest jne.¹⁰³⁾

Tarvastu kogukonna nimel esitatud palvekirja kohta selgus¹⁰⁴⁾, et see oli koostatud ilma mingite kirjalikkude märkmeteta kohalikkude inimeste poolt. Selle aluseks olid olnud ainult

¹⁰²⁾ Pärnu maakohtu juurdlusprotokoll 12. VII 1865, — sama tmk.

¹⁰³⁾ Pärnu maakohtu motiveeritud otsus A. Petersoni ja kaaslaste kohta 24. VIII 1865, — sama tmk.

¹⁰⁴⁾ Pärnu maakohtu juurdlusprotokollid 26. VI, 1. VII ja 7. VII 1865, — sama tmk.

suulised andmed, mida esitanud A. Petersonile tema peatuspaigas Holstres hulk tarvastlasi, kes olid toiminud kooskõlas oma kogukonna otsusega, esitada palvekiri keisrile. Maakohtus ülekuulamisel osutus ühe Tarvastu kohtumehe Laur Eller'i tunnistus äraandlikuks. See kinnitas, et ta juba Holstres enne märgukirjade Peterburisse viimist oli juhtinud A. Petersoni tähelepanu asjaolule, et palvekiri sisaldavat mitmeid ebaõigeid andmeid, mis jäänud aga arvestamata. Ka teised ülekuulatud tarvastlased püüdsid tõendada, et rida palvekirja punkte ei vastavat tõsioludele. Nii näiteks ei pidanud nad põhjendatuks väidet, nagu oleks kohaliku mõisa omanik lasknud talumaa mõõtmisel selle taalri-väärtuse sihilikult kõrgeks hinnata. Tunnistajad eitasisid ka teo-päevade ja vooride ülekohtust arvestamist, talupoegade sagedat ja massilist peksmist jne., nagu oli väidetud palvekirjas.

Sürgavere kogukonna palvekirja suhtes olid ülekuulatute tunnistused kaebealusele kõige soodsamad. Selgus¹⁰⁵⁾, et palvekiri oli koostatud A. Petersoni poolt kogukonna volinikkude Hans Tomsoni ja Jaan Murru kogutud kirjalikel ja osalt suulisil andmeil. Samad esindajad käinud ka Peterburis, kus neile palvekiri lõplikul kujul ette loetud. Sisuliselt pidasid ülekuulatud palvekirjas esitatud punktid tõsioludele vastavaks, tunnistades siiski mõningaid väljendusi liialdavaks.

Kaubi ja Karksi kogukonna märgukirjad, milledes paluti peamiselt kvootemaa muutmist, osutusid koostatuks kohalikkude talupoegade esindajate mustandite järgi ja ülekuulatute tahtele üldiselt vastavaks¹⁰⁶⁾.

Kui ülalesitatud eripalvekirjade puhul maakohus püüdis selgitada esijoones küsimust, kui palju neis toodud andmed vastavad tõsioludele, siis 24 kogukonna kollektiivmärgukirja suhtes pidas ta seda ülesannet teostatamatuks, sest et siin käsitleti olusid üldiselt ja õige laialisel maa-alal. Kõrvaldades selle küsimuse toimis maakohus küllaltki korrektselt. Ta oli selle puhul juba alguses sattunud teatavasse raskustesse, sest A. Peterson oli kaebealusena nõudnud, et ta konfronteeritaks kõigi kogukondade liikmetega, kellede nimel märgukiri oli esitatud. See soov oli tegelikult muidugi teostatamatu ja ka kaebealuse poolt nähtavasti ainult meelevalduslik. Kuid maakohus võttis seda siiski niivõrt tõsiselt, et ta päris Liivimaa õuekohtult juhtnõore, kuidas sel puhul toimida. Ja kui viimane vastas, et küsimus, keda tunnistata

¹⁰⁵⁾ Pärnu maakohtu juurdlusprotokollid 18. VI ja 9. VII 1865, — sama tmk.

¹⁰⁶⁾ Vrd. Pärnu maakohtu juurdlusprotokoll 7. VII 1865 ja sama kohtu motiveeritud otsus A. Petersoni ja kaaslaste kohta 24. VIII 1865, — sama tmk.

jatena üle kuulata, on täiesti vastava kohtuniku otsustada ¹⁰⁷⁾, siis ei rahuldanud nähtavasti seegi juhe maakohut täielikult. Raskusest saadi üle sel teel, et tülikas sisuline probleem kõrvaldati ja piirduti ainult küsimusega, missugust osa etendasid vastavad kogukonnad ja teiselt poolt A. Peterson kollektiivmärgukirja koostamisel.

Kaebealune ise tunnistas, et selle palvekirja koostanud ta paljude kogukondade esindajate ja liikmete poolt nii kirjalikult kui suuliselt esitatud andmete põhjal. See olnud tal juba Holstres „täiesti valmis ja ei olevat hiljemini selles midagi muudetud“ ¹⁰⁸⁾. See väide polnud igatahes mitte päris täppis. Nagu nägime, baseerus palvekirja lõplik redaktsioon sisuliselt küll täiesti A. Petersoni tekstil, kuid ta valmis siiski Peterburis, kus ta viimisteldi sealsete patriootide kaasabil. Et see toimus pealinnas, seda tunnistasid ka mõned talupoegade suursaatkonna liikmed ¹⁰⁹⁾.

Kollektiivmärgukirja sisulist põhjendatust, temas esitatud andmete tõelisusele vastavust rõhutas Peterson ülekuulamisel täiesti veendununa ¹¹⁰⁾. Kui maakohu assessor Mensenkampff püüdis üksikasjaliselt iga punkti vastu polemiseerida, oli kaebealune kogu aeg kindlas ning aktiivses kaitsepositsioonis. Üldiselt lõi ta assessori rünnakud õige efektselt tagasi. Ainult mõnede pisi-asjade suhtes tundus ta nagu hätta jäävat. Juhtunud võimalikke vääreisukohti ja põhjendamatu üldistusi vabandas kaebealune asjaoluga, et tal tulnud palvekirja koostamisel kohati liiga kinni pidada talupoegade soovidest. Ta vaielnud küll nende mõnede väidete vastu, kuid nad ei olevat lasknud end ümber veenda.

Ülekuulatud talupojad, peamiselt Peterburis käinud suursaatkonnast osavõtnud, tunnistasid ühispalvekirjas esitatud väited ja soovid rõhuvas enamuses täiesti omaks ¹¹¹⁾. Teine osa ülekuulatuid, kes polnud aktsioonis otseselt tegevad, tunnistasid ainult osaliselt palvekirja punkte oma soovidele vastavaks. Viimased tunnistused võisid oma kaalukuselt kollektiivmärgukirja puhul püsti-

¹⁰⁷⁾ Pärnu maakohus — L. õuekohtule 16. VII 1865, nr. 820; L. õuekohus Pärnu maakohule 28. VII 1865, nr. 2948, — sama tmk.

¹⁰⁸⁾ Pärnu maakohu juurdlusprotokoll 9. VII 1865, — sama tmk.

¹⁰⁹⁾ Pärnu maakohu juurdlusprotokoll 29. VII 1865, — sama tmk.

¹¹⁰⁾ Vrd. Pärnu maakohu juurdlusprotokoll 9. VII 1865, — sama tmk.

¹¹¹⁾ Nii toimisid ülekuulamisel 30. VI 1865 Jaan Murro ja Hans Tomson Sürgaverest; ülekuulamisel 29. VII 1865 Tõnnis Tõllasepp — Uue-Võidust, Mihkel Rebbane — Taeverest, Jüri Reimann — Navestist, Tõnnis Porri — Viljandi kogukonnast, Tõnnis Reinberg — Suure-Kõpust, Peet Hämänn — sealtsamast (viimane oli enne saatkonna esinemist keisri ees pealinnast tagasi pöördunud); ülekuulamisel 30. VII 1865 Tõnnis När — Vastemõisast, Kusta Thomson — Väike-Kõpust, Villem Maiste — Puutust, Johann Saar — Loodist, Peeter Jõggevest — Heimtalist; ülekuulamisel 31. VII 1865 Jaak Wühner — Aidust. Vt. maakohu ülekuulamisprotokolle vastavaist kuupäevadest PrnMkA, tmk. nr. 159 (1865).

tatud küsimuse selgitamisel olla üsna teisejärgulised. Maakohus aga neid peamiselt arvestaski.

Hendrik Kotkas Karksist, kes oli käinud eelmise aasta mais Peterburis, oli hiljemini koos ühe teise oma valla mehega palunud A. Petersoni võtta ka nende kogukond kollektiivmürgukirja nimes-tikku, mis ka oli toimunud. A. Peterson oli siis ka mehi tutvustanud üksikute punktidega oma suurpalvekirja tekstis. Mõnda neist aga pidasid mehed nüüd täiesti tundmatuks (punktid 6, 9, 11, 12, 13) ¹¹²⁾. Ihunuhtluse suhtes arvasid nad, et see ei tuleks mitte täiesti ära kaotada.

Kärstna kogukonnast, mis ka oli kollektiivmürgukirja alla- kirjutanute hulgas, kuid mille esindajad puudusid keiserlikul au- dientsil 9. novembril, olid kaks volinikku (Hendrik Kaleb ja Hend- rik Sarv) eelmise aasta kevadel viinud oma soovide kirjaliku kok- kuvõtte A. Petersonile. Ülekuulamisel pidasid nad tõenäoseks, et need soovid on liidetud teistega. Kohtus ettelõetud kollektiivpalve- kirja punktidest võtsid nad omaks ainult üksikud (1, 2 ja 4), teisi aga arvustades ¹¹³⁾.

Erilises olukorras olid kaks Vana-Kariste vabadikku (Peeter Raud ja Hans Laos). Nende kogukond puudus kollektiivmürgu- kirjale allakirjutanute hulgas. Kuid selle esitamisest 9. nov. olid nad siiski osa võtnud. Nad olid tulnud Peterburisse omal alga- tusel enda koostatud palvekirjaga. Pealinnas olid nad A. Peter- soni soovitusel osa võtnud ka kogukondade kollektiivpalvekirja- aktsioonist. Ülekuulamisel rõhutasid nad oma opositsiooni mitte mõisavalitsuse, vaid taluperemeeste vastu, ühinedes ainult üksikute suurpalvekirja punktidega (7, 8, 13 ja 14), teiste vastu aga opo- neerides ¹¹⁴⁾.

Kohtuotsus A. Petersoni ja teiste kohta.

Siin üldjoontes esitatud tunnistuste põhjal pidas maakohus A. Petersoni süü tõestatuks ¹¹⁵⁾. Juurdlemisel olnud kogukondade eripalvekirjade suhtes leiti kaebealune olevat süüdi, et ta neisse oli omavoliliselt võtnud punkte, mis sisaldasid valeandmeid, ja oli olnud kaastegev selliste palvekirjade esitamises keisrile. Kolle- tiivmürgukirja puhul tunnistati ta süüdi, et oli selles teadlikult kir- jutanud valet. Ka leidis maakohus, et kaebealune pole olnud kau- getlki mitte ainult „tõõriist“ talupoegade palvekirjade koostamisel, vaid on etendanud nende algatamisel ka silmapaistvat, kui mitte koguni juhtivat osa. Kõige sellega olevat A. Peterson esinenud valeandmeid sisaldavate, ametiasuliste ja maksva korra vastu suu-

¹¹²⁾ Pärnu maakohtu juurdlusprotokoll 31. VII 1865, — sama tmk.

¹¹³⁾ Viimatitsiteeritud protokoll.

¹¹⁴⁾ Sealsamas.

¹¹⁵⁾ Pärnu maakohtu otsus 24. VIII 1865, — PrnMkA, tmk. nr. 159 (1865).

natud palvekirjade koostajana, kes ühtlasi on korduvalt avaldanud lugupidamatust Viljandi sillakohtu vastu. Karistuseks määras maakohus kaebealusele üheaastase vangistuse parandusmajas ühes kõigi isiklike ja seisuslike õiguste kaotamisega. Pärast vangist vabanemist pidi süüdimõistetud kuuluma 4 aasta keskel kohaliku kogukonna politseilise järelevalve alla.

Samasuguse karistuse osaliseks sai samas maakohtu otsuses Voltveti vabadiik Karl Saul. Viimane oli esinenud kogukonna volinikuna kollektiivmürgukirja allakirjutamisel ja selle keisrile äraandmisel. Kuid Viljandi sillakohtus selgus, et kogukond polnud selleks Saulile mingeid volitusi andnud. Seepärast võeti ta kogukonna kohtumeeste palvel ja Liivimaa kubernerini nõusolekul vaelevolituse tarvitamise eest kohtulikule vastutusele¹¹⁶⁾ ja sai nüüd õige raske karistuse osaliseks.

Peale A. Petersoni ja K. Sauli karistas maakohus kahenädalase arestiga veel nelja palvekirjade-aktsioonist osavõtnut¹¹⁷⁾, kes leiti süüdi olevat kohtule ülekuulamisel valeandmete esitamises.

Väljaspool seda kohtuotsust sai ühenduses palvekirjade-aktsioonidega karistuseosaliseks veel teisigi talupoegi. Nii istus Päre valla saadik Karl Dreimann ligemale aasta vangis ja kaotas oma talukoha. Mõnda aega oli vahistatud ka Uue-Võidu kogukonnast Kaarel Kallak¹¹⁸⁾. Samuti tuli aasta ümber vanglas istuda Tormast Peterburis käinud J. Arro'l ja M. Toode'l¹¹⁹⁾. Navesti vallaametnikele, kohtumeestele määrati kihelkonnakohtu poolt rahatrahvi selle eest, et nad olid andnud Peterburisse läinud talupoegadele volikirjad, milledega need said plakatpassid¹²⁰⁾.

Ärevus Tartumaa sündmuste puhul.

Karistuste kõrval Peterburis käinud talupoegadele jätkus survevahendina ka kasakate majutus Viljandimaal, mis kestis maikuu alguseni 1865. Siis viidi siit kasakate poolsoitja Tartumaale Valgutasse ja hiljemini osa Torma, kus talupoegade keskel oli vallandunud ärevust tekitav käärimine. See käärimine, mis ei avaldunud küll palvekirjade-aktsioones, vaid leidis enesele teissuguseid väljendusi, tekkis samasuguseil ajendeil, nagu kogu palvekirjade liikumine.

¹¹⁶⁾ Vrd. PrnMkA, tmk.: Acta in Untersuchungssachen wider den Tignitzschen Bauern Karl Saul (1865).

¹¹⁷⁾ Pärnu maakohtu otsus 24. VIII 1865, — PrnMkA, tmk. nr. 159 (1865).

¹¹⁸⁾ Uue-Võidu talunikud — keisrile 30. X 1865, — LKKA, tmk. nr. 177 (1866).

¹¹⁹⁾ A. V i h m a n n, st.-ar. Torma-Lohusuust ja Avinurme kihelkonnast, 1928, lk. 137, 146.

¹²⁰⁾ Navesti talunikud — keisrile 13. XII 1865, — LKKA, tmk. nr. 177 (1866).

Valgutas tõrkusid jüripäevast saadik 19 talurentnikku mõisateo vastu ja ei nõustunud äsja-sissesetatud segarendiga, pakkudes märksa vähemat renti, kui mõisnik oli määranud. Samal ajal tõrkus üks rentnikest, kes oli keeldunud ostmast oma senist talu, mis seetõttu müüdi võõrale, oma kohast lahkumast. Koha peal käinud kihelkonnakohtuniku isiklikud seletused jäid tulemusteta. Seepärast komandeeriti nüüd kasakad Viljandimaalt Valgutasse, kuhu nad saabusid 5. mail ¹²¹⁾.

Samal päeval jõudis kohale ka kindralkubernereri eriametnik major V. Greig ¹²²⁾. Tõrkuvaist rentnikest andsid 15 järele, 4 peremeest aga jätkasid vastupanu. Samuti keeldus oma senisest talust lahkumast sealt välja mõistetud peremees. Vallakohtus manitses Greig kohaliku kihelkonnakohtuniku ja mõisniku juuresolekul talupoegi sõnakuulmisele ja ähvardas neid, kui nad ei peaks järgmiseks päevaks järele andma, karistada sõjaväelise majutusega. Talust välja mõistetud talupojale, kes kuulus vene-õigeusulistest hulka, pakkus kihelkonnakohtunik seaduslikku kahjutasu kohalt lahkumise puhul. Talupoeg aga ei võtnud seda vastu.

Et talupojad ei lõpetanud tõrkumist, majutati järgmisel päeval nelja talusse igaühte neli kasakat. Müüdid talust, kust senine peremees keeldus lahkumast, tõsteti kraam välja. Koha peal käis ka Tartu sillakohtunik. Ja talupoegade mõjustamiseks kasustas major Greig ka Rannu õigeusu kiriku preestri kui tõlgi kaasabi. Talupojad aga ei mõtelnudki lõpetada tõrkumist. Ei aidanud seegi, et kihelkonnakohtunik karistas Valguta kohtumehi ühekuuse arestiga selle eest, et nad välja ei tõstnud peremeest, kelle talu oli müüdid võõrale ¹²³⁾.

Lõppeks sunniti tõrkuvad talupojad muidugi alistuma. Ometi ei vaibunud käärimine kogukonnas nii pea. Talupojad olid ärevil, et 6 talu müüdi võõrastele, kuna osa teisi talusid (arvult 6) mõisastati ¹²⁴⁾.

Üheaegselt Valguta sündmustega tekkis samasuguseil põhjusil tõrkumisi ka Tormas ¹²⁵⁾. Esialgu aga õnnestus siin kohalerutanud Tartu sillakohtunikul ilma sõjalise kaasabitaga kord jalule

¹²¹⁾ L. kuberner — B. kindralkubernerile 1. V 1865, nr. 3450, ja Riia sõjaringkonna staabiülema — B. kindralkubernereri kantseleile 3. V 1865, nr. 2392, — BKkA talup.-osak. nr. 271 (1865).

¹²²⁾ B. kindralkubernereri eriametnik V. Greig — B. kindralkubernerile 12. V 1865, nr. 33, — sama tmk.

¹²³⁾ Valguta talupojad — kindralkuberner Šuvalovile, saadud Riias 29. XI 1865, — sama tmk.

¹²⁴⁾ Vrd. B. kindralkuberner — L. kubernerile 30. VI 1866, nr. 835; Tartumaa 3. jaosk. kihelkonnakohtunik — L. kubernerile 29. VIII 1866, nr. 1710; L. kuberner — B. kindralkubernerile 7. IX 1866, nr. 8019, — sama tmk.

¹²⁵⁾ Major Greig — B. kindralkubernerile 12. V 1865, nr. 33, — sama tmk.

seada. Kuid täielikult ei pääsenud kasakate majutamisest Tor-
magi¹²⁶).

Peeter ja Adam Peterson vabaduses. Nende
uued kimbutamised.

Pärast A. Petersoni vangistamist 1864. a. novembris soikus palvekirjade-liikumine Viljandimaa talupoegade keskel peaaegu täielikult ja seda terveks aastaks. Ainult üksikuis kogukonnis astuti sel alal mõningaid vähemulatuslikke samme. Nii näiteks käis Uue-Võidust talupoegi veebruaris ja teist korda septembris 1865 Riias kindralkuberner Šuvalovi juures oma endisi kaebusi uuendamaks, eriti aga abi otsimas kohtadelt väljatõstmise asjus¹²⁷). On võimalik, et sama teed liikus teisigi talupoegi. Suuremal määral neid kindralkubernerile poole nähtavasti siiski ei pöördunud. Selleks oli mulje viimase suursaatkonna fiaskost siiski väga tugev. Samal ajal oli kohalikkude ametivõimude valvetõkkeist läbipääs küllaltki raske. Ja lõppeks oli ka kindralkuberner Šuvalov sellistele abiotsimis-aktsioonidele vaenuline.

Länematatud liikumisel enesel aga puudus pärast A. Petersoni vangistamist aktiivne ja sihiteadlik juht. Selleks ei tõusnud ka tema noorem vend Peeter, kes 27. mail 1865 oli pääsenud vabadusse¹²⁸). Küll juba kuu aega hiljemini Tartus viibiv sandarmi-ohvitser polkovnik Andrejanov pidas tarvilikuks kindralkubernerile teatada¹²⁹), et Peeter Peterson oma ülalpidamiseks tegelevat jällegi talupoegadele palvekirjade kirjutamisega, millega õhutavat rahulolematust ja usaldamatust võimude vastu. Iseloomustades oma süüdistatavat fanaatiliseks vaenuliseks sakslaste, eriti aga aadli vastu, avaldas sandarmipolkovnik kartust, et tema tegevus, mis seisnevat valimata abinõudes, võiks põhjustada talupoegade avaliku vastuhakkamise. Seepärast pidas Andrejanov Peeter Petersoni kauase kodumaal viibimise väga kahjulikuks avalikule korrale mitte üksi Viljandimaal, vaid ka naabermaakondades. Seega oli P. Petersoni administratiivse väljasaatmise mõte, mis hiljemini ka teostus, üsna varakult sõnastatud. Sama aasta hilissügisel ähvardas sama võimalusega, laiendades seda ka vahepeal vabastatud A. Petersoni kohta, kindralkuberner Šuvalovgi¹³⁰). Kui aga see administratiivse väljasaatmise mõte esialgu ei teostunud,

¹²⁶) A. Vi h m a n n, st.-ar. Torma, Lohusuu ja Avinurme kihelkonnast, 1928, lk. 136, 142.

¹²⁷) Vrd. Uue-Võidu taluperemehed — keisrile 30. XI 1865, — BKkA, tmk. nr. 177 (1866).

¹²⁸) Vrd. P. Petersoni palvekiri senatile 10. VI 1866, — VlnSkA, tmk. ad nr. 52 (1866).

¹²⁹) Polkovnik Andrejanov — B. kindralkubernerile 17. VI 1865, nr. 207, — BKkA, III osak. tmk. nr. 59 (1865).

¹³⁰) Vrd. Uue-Võidu taluperemehed — keisrile 30. XI 1865, — BKkA, tmk. nr. 177 (1866).

siis oli selle olulisemaks põhjuseks, et P. Petersoni ei saadud tabada uutelt „kuritegudelt“. Tegelikult neid nähtavasti polnudki. Polkovnik Andrejanovi kaebus näib põhjenevat puht-insinüeerivail andmeil.

Peeter Peterson tuli peale vanglast vabanemist Holstresse oma venna tallu, ei üritanud siin aga järgneval suvel mingit ulatuslikumat aktsiooni. Ainult kord — juulikuul — käis ta Riias, kus astus samme oma venna Aadami vabastamiseks¹³¹⁾. Sügisel valiti P. Peterson Holstre valla kirjutajaks, millisesse ametisse ta jäi 23. detsembrini 1866.

Aadam Petersoni vabanemine aga tõi Viljandimaa kogukonnas peagi märgatavat elevust ja uut ürituslikkust palvekirjade-aktsioonis. Enne aga kui seda käsitleda, vaatleme, kuidas kujunes vabanenu isiklik saatus uues olukorras.

A. Peterson vabanes Viljandi vanglast 15. oktoobril 1865 senati otsusel¹³²⁾ ja anti Holstre kogukonna-politse'i valve alla. See aga ei tähendanud vabastatule veel kaugeltki vintsutuste lõppu. Vaevalt oli ta vanglast pääsenud, kui teda nõuti Tartu maakohutusse ülekuulamisele¹³³⁾. Põhjuseks esitati kahe Torma talupoja — Iisak Arro ja Mart Toode — tunnistused. Need mehed olid eelmise aasta sügisel osa võtnud eesti talupoegade suursaatkonnast ja nüüd, kimbutatuna kohtuvõimude poolt, seletasid nemadki, et keisrile esitatud palvekirja koostajaks olnud A. Peterson. Nõudes teda ülekuulamisele lisas Tartu maakohus veel juurde, et mehed tunnistanud, nagu oleks A. Peterson andnud neile mitmesuguseid valeandmeid.

Ülekuulamine Tartu maakohutusse oli määratud 28. oktoobriks. A. Peterson ei ilmunud, põhjendades seda oma vangisoleku ajal väga halvenenud tervisega, mille kohta esitas ka vastava tunnistuse Holstre vallavalitsuselt. Teine ülekuulamine Tartu maakohutusse määrati 29. novembriks¹³⁴⁾. A. Peterson ei ilmunud seegi kord, põhjendades oma mitteilmumist endiselt halva tervisega.

Mõlemal kordadel püüdis A. Peterson nõutada tunnistust oma tervisliku seisukorra kohta ka Viljandi maakonnaarstilt, kuid tagajärjetult. Juba vangist vabanemise päeval oli ta käinud arsti juures, ei leidnud teda aga kodunt. Tartu maakohutute teiskordse kutse puhul tuli A. Peterson uuesti. Maakonna-arst Rücker keeldus tunnistust andmast, leides tema tervise olevat mitte niivõrt halva, et see oleks takistanud teda ilmumast Tartu maakoh-

¹³¹⁾ Vrd. J. Lõo, Mõned andmed, lk. 8.

¹³²⁾ Vrd. A. Peterson — Viljandi sillakohtule 17. XI 1865, — VlnSkA, tmk. nr. 45 (1865) ja senati otsus 13. IX 1867, nr. 1298 (tõlge), — PrnKkA, tmk. K./nr. 3871 (1868).

¹³³⁾ Tartu maakohus — Viljandi sillakohtule 11. X 1865, nr. 1125, — VlnSkA, tmk. nr. 45 (1865).

¹³⁴⁾ Tartu maakohus — Viljandi sillakohtule 5. XI 1865, nr. 1250, — sama tmk.

tusse ¹³⁵). Kui A. Peterson nimetas neid sõnu valeks, näitas arst talle ust.

Kuigi vajalik tunnistus jäi Petersonil saamata, ei mõtelnud ta ometi Tartu maakohtu korralduse täitmisele. Näib, et peapõhjuseks polnud siin siiski mitte halb tervis, vaid sapine trotslikkus ametivõimude vastu. 11 kuud oli ta vangis vaevelnud ja nüüd pidi ta poriste teedega jällegi samas asjas ilmuma kümnete kilomeetrite taha ülekuulamisele. See oli muidugi vastumeelne. Seda enam, et Petersoni moraalne vastupanujõud polnud veel kaugeltki murtud. Täis kibestunud sarkasmi, tituleerides end „arrestant Adam Petersoniks“, põhjendab ta oma mitteilmumist Tartu maakohtusse ¹³⁶). Ta tervis olevat vanglas peaaegu täiesti ruineeritud, eriti „moodsate, Viljandi härra sillakohtuniku poolt inimesarmastusest leiutatud, pimedusest, õhupuudusest, läpahaisust ja söödik-putukaist koosnevate piinamisvahendite rakendamise tagajärjel“. Selliseid fraase sisaldav kiri oli toleaegele Viljandimaa paljukardetud politseikohtule kindlasti suureks haruldiseks.

Ühtlasi ei mõtelnudki A. Peterson passiivselt ootama jääda oma saatuse kujunemist. Umbes samal ajal, kui ka ta kirjutas oma ülaltsiteeritud kirja Viljandi sillakohtule, koostas ta ka pika palvekirja senatile ¹³⁷), mille 26 punktis ta üksikasjaliselt kirjeldas eesti talupoegade palvekirjade-aktsioone eelmisel aastal ja selgitas oma osa nendes. Peamiselt aga oli see kiri süüdistusaktiks Liivimaa ametivõimude tegevuse kohta, alates kuberneriga ja lõpetades kohalikkude kihelkonnakohtunikega ning mõisavalitustega. Nagu korduvalt hiljemini, palus A. Peterson selleski märgukirjas, et ta vabastataks politsei valve alt, et talle tasutaks kahju, mis ta saanud 11-kuuse vangisistumise tagajärjel, ja et tulevikus ei võetaks Liivimaa talupoegade saadikuid ülekohtuselt kaekohtulisele vastutusele.

Samal ajal jätkus A. Petersonil ühendus ka nende kogukonnadadega, mille esindajad olid osa võtnud eelmise aasta palvekirjade-aktsioonest. Neis organiseeriti tunnistuste andmist, milles kinnitati, et mainitud palvekirjad olid koostatud kogukonnaliikmete eneste algatusel ja etteütluste järgi. Samuti oli A. Peterson pärast vanglasti vabanemist peagi tegev ka uute palvekirjade koostamisel. Juba novembri lõpupoolel oli selle kohta teateid ka Viljandi sillakohtul ¹³⁸). Nagu edaspidi näeme, polnud need andmed ka sugugi alusea.

¹³⁵) Viljandi maakonna-arst Rücker — Viljandi sillakohtule 25. XI 1865, — sama tmk.

¹³⁶) A. Peterson — Viljandi sillakohtule 17. XI 1865, — sama tmk.

¹³⁷) A. Peterson — senatile 22. XI 1865, venekeelse tõlke mustand VlnSkA, tmk. ad nr. 52 (1865); ära kiri Köleri kirjakogus, EKIA.

¹³⁸) Viljandi sillakohus — L. kubernerile, daatumita (novembri lõpul) 1865, nr. 4330, — VlnSkA, tmk. nr. 45 (1865).

Nii oma kodukohas tegev olnud, sõitis A. Peterson Tartu asemel Riiga. Seal oli 3. ja 7. detsembriks välja kuulutatud Holstre kroonumõisa väljarentimine kroonumaade-palatis. Et mõis oli juba kevadest saadik rendil kohaliku kogukonna käes, siis oli viimane eriti huvitatud, et mõis jääks edaspidigi tema kätte. Selleks sõitiski siis vallavanem Hain Henno Riiga. Et aga rentimistingimused ja enampakkumis-protseduur olid saksa keeles, siis võttis ta enesele tõlgiks kaasa A. Petersoni¹³⁹⁾.

Riias aga vangistati A. Peterson kuberneriga käsul 3. detsembril, kui ta oli koos Hennoga Holstre mõisa väljarentimise asjus läinud kroonumaade-palati metsa-osakonda. Tema tookordne vahistus kestis 15 päeva, mispeale ta saadeti Tartu maakohtu korraldusse. Nii saadigi siis lõppeks A. Peterson Torma talupoegade tunnistuse suhtes üle kuulata. Tartus oleku ajal palusid Holstre valla esindajad kaks korda teda vabastada, pakkudes ka rahalist tagatist, kuid tagajärjeta¹⁴⁰⁾. Alles pärast seda, kui Holstre valitsus saatis A. Petersoni kaitseks telegrammi senatile, vabastati ta, saadeti aga Viljandisse. Siin teatas talle sillakohus 5. jaan. 1866¹⁴¹⁾, et ta senati otsuse põhjal peab jääma valju politseilise valve alla ega tohi nõuda mingit kahjutasu oma vangistuse ja protsessi pärast. Senati nimel sellise otsuse kuulutamine oli aga tõeliselt täiesti alusetu¹⁴²⁾.

Viimasel vahistamisel Riias oli A. Petersonil politsei poolt ära võetud ka viis tunnistust, milles mõned kogukonnakohtunud kinnitasid, et eelmisel aastal esitatud palvekirjad olid koostatud kogukonnaliikmete eneste algatusel ja etteütluste järgi. Nende äravõtmises süüdistas A. Peterson isiklikult kuberneriga¹⁴³⁾. Samal ajal olid ka Viljandimaa kohtuvõimud tegevuses, et takistada A. Petersonil selliste tunnistuste saamist¹⁴⁴⁾.

Ühenduses talupoegade palvekirjade-aktsiooniga tagandas Pärnu 6. jaosk. kihelkonnakohtunik G. v. Stryk kuberneriga ülesandel ka kõik Holstre vallakohtumehed, samuti ka vallavanema nende ametist. Nagu kihelkonnakohtunik sel puhul ise tähendanud, pidanud see hoiatuseks olema teistele, et tulevikus ei koostataks ega esitataks palvekirju. Vastava ülesande, hoolitseda selle eest, said ka uued kohtumehed. Ametlikult arvati tagandatud vallaametnikele süüks, et nad olid saatnud politsei valvealuse A. Petersoni

¹³⁹⁾ Holstre vallavanem Hain Henno A. Petersoni volitusel — senatile 20. I 1866 (ärakiri), — VlnSkA, tmk. ad nr. 52 (1866).

¹⁴⁰⁾ Sealsamas.

¹⁴¹⁾ Vrd. ka Viljandi sillakohtu protokoll 5. I 1866, — VlnSkA, tmk. ad nr. 45 (1865).

¹⁴²⁾ Vrd. senati otsus 13. IX 1867, nr. 1298, — PrnKkA, tmk. K./nr. 3871 (1868).

¹⁴³⁾ Sealsamas ja ka A. Peterson — senatile 4. IV 1866, — VlnSkA, tmk. ad nr. 52 (1866).

¹⁴⁴⁾ H. Henno — senatile 20. I 1866, — sama tmk.

kogukonna ülesandel Riiga ja pärast tema vangistamist olid esitanud sandarmipolkovnik Andrejanovile palve vabastada ta arestist. Juhtides tähelepanu neile kohalikkude ametivõimude survevõtetele ja rõhutades, et Holstre uute kogukonna-ametnikkude määramine ei vasta seaduse nõudele ega ka kogukonnaliikmete tahtele, palus H. Henno eriti A. Petersoni suhtes, et ta vabastataks politsei valve alt ja et talle antaks õiglast tasu kahju eest, mis ta saanud vangistamisest.

See H. Henno poolt A. Petersoni volitusel esitatud palve saavutas õige efektse vastukaja. Balti kindralkuberner, kelleni asi ulatus senati kaudu, saatis oma kõrgema eriametniku riiginõunik Haken'i koos sandarmipolkovnik Andrejanoviga Viljandisse erijuurdlust toimetama¹⁴⁵). A. Peterson, kes oli 20. märtsil kutsutud võõrastemajja „Hornung“ nende kõrgete härrade ette ülekuulamisele, ei kaotanud seegi kord pead ega oma väarikusetunnet. Kui riiginõunik Haken püüdis rõhutada, et A. Petersoni nimel 20. jaanuarist esitatud palves pole vastavad asjaolud täielikult kirjeldatud ja on vastuolus kohtuprotokollidega, palus väljakutsutu toimetada ülekuulamist mitte võõrastemajas ega pooliti eraviisil, vaid ametiasutises kroonukulli ees. Ka nõudis ta, et ta konfronteeritaks oma vastaste ja pealekaebajatega ja et ülekuulamine protokollitaks ning antaks temale alla kirjutada. Seda soovi pidas kindralkuberner ametnik endale solvavaks, põhjendamatuks kahtlustuseks. Olevat ju küsimus, kuidas juurdlust toimetada, täiesti ametniku enda otsustada.

Hakeni ja tema kaaslaste reis Viljandisse jäi üldiselt enam pealiskaudseks vormitaitmiseks, ilma et oleks püütud kuidagi ulatuslikumalt tungida asja sisusse. See oli selge ka A. Petersonile, kes ikka veel ei kaotanud julgust, pöörduda uue palvekirjaga senati poole¹⁴⁶). Ta palus nüüd korraldust, et temale välja antaks kõik vastaste pealekaebused ja seletused, et kohale komandeeritaks asja uurima õiglased vene ametnikud, ja lõppeks, et ta vabastataks politseilise valve alt ja tasutaks talle kahju, mis ta saanud ebaõiglasest vangistusest.

(Järgneb.)

Hans Kruus.

Kirjanduslik ülevaade.

I. A. Gontšarov: *Oblomov*. Tõlkinud A. H. Tammsaare. K/ü. „Loodus“, Tartus 1934. 432 lk. Hlnd 6 kr. 85 s.

Vene kirjandust meil praegu liialt palju ei tõlgita. Uuem, nõukogude-aegne on raskesti kättesaadav ja — vähesed erandid maha arvatud — meile nii kaugena ja võõrana tunduvast maailmast, et ta suuremat

¹⁴⁵) A. Peterson — senatile 4. IV 1886, — sama tmk.

¹⁴⁶) Viimatitsiteeritud kiri.

vastukõla ei suuda leida. Ent see osa vene ilukirjandusest, mis vaieldamatult maailmakirjandusse kuulub, peaks aga küll, olgu aeg pikk või lühike, ka eesti keeles kättesaadav olema, arvestades kas või sedagi, et ümberorienteerumine võõrkeelte õpetamise alal on vene keele oskuse teinud üsna haruldaseks meie noorema generatsiooni keskel.

Mis puutub nüüd teose valikusse, siis Gontšarovi „Obломov'il“ on maailmakirjanduse silmapaistvate teoste keskel oma tunnustatud koht. Dostojevski, Tolstoi, Turgenevi teoste kõrval on „Obломov“ nii selgesti emapärane ja ainulaadne, et ta teiste sekka ei kao. Vaatamata oma elavale ajalisele ja kohalisele värvingule on „Obломov“ suurel määral projektitav ka tänapäeva ja igasugustesse oludesse. Ta ei ole kiiresti vananev teos ega ainult venelastele huvi pakkuv. Temast võib küll tundma õppida vene olusid läinud sajandi algusel ja vene psüühi, aga samal ajal on ta eeskujulik analüüs inimese silmatorkavatest vastandtüüpidest üldse — teo-inimesest ühelt poolt ja vegeteerivast unelejast, viljatust unistajast teiselt poolt.

Kirjastus pole kõnesolevat tõlget mahutanud oma krooniste raamatute sarja nähtavasti mitte ainult teose suuruse tõttu (vastupidine näide on olemas — aastat viis tagasi ilmunud Dostojevski „Kuritöö ja karistuse“ tõlge, muide samuti Tammsaare tehtud), vaid küllap ka selleks, et teda teiste seast eelistavalt välja tõsta. Suhteliselt kõrge hind, mahu järgi mõttes mitu korda kallim krooniste romaanide omast, sunnib teost asetama kvaliteettõlgete hulka; see tingib kriitilisel hindamisel nõudlikuma mõõdupuu tarvitamise kui tavalise turukauba suhtes. Arvestatagu seda alljärgneva vääratuste ja eksimuste näidestiku puhul.

Kahtlemata on „Oblomovi“ tõlge võrreldamatult parem juba mainitud „Kuritöö ja karistuse“ tõlkest, mida lugedes hetkekski ei saa lahti originaali süntaksi ehamugavast läbitundumisest ja kus alatasa kohtad vene keelepruukide ja kõnekäändudegi mehaanilisi, naiivseid tõlkeid. Kuid koguni vaba pole neist puudustest ka „Oblomovi“ tõlge. Originaali süntaksi kammitsatest pole suudetud vabaneda — ja see häirib tugevasti. Häirib eriti, kui meenutada Tammsaare algupärase proosa korrektset keelt.

Näib, et selle puuduse peamiseks põhjuseks on olnud küll ülesandega kooskõlastamata töökiirus, eesti tõlgete puhul nii tavaline. Seda tõendab muide väärtõlgendite esinemine suuremal määral, kui neid heas tõlkes tohiks olla. Juba pealiskaudsel lugemisel võib kergesti kohata konteksti segavaid kohti, millest ainult väikest osa saab pidada trükivigadeks. Paarikümne juhulikult valitud lehekülje üksikasjalikum võrdlus algupärase tekstiga võimaldab mitmesuguseid eksimusi noppida õige suurel arvul.

Lk. 109 leiame eesti keeles vaevalt võimaliku väljendise: trepp tui-gub. Tähele panemata on jäänud, et venekeelne шататься on võimalik tõlkida tuikumata ainult olendite kohta. Lk. 148 on originaalis võib-olla figuuralselt mõeldud заплеснела — hallitanud tõlgitud pleekinuga. Lk. 24 on дело tõlgitud asi. Tegelikult esineb see sõna siin akti tähenduses. Lk. 31 tõlgib Tammsaare намек — näpunäide pro vihje. Lk. 147 — гривны — kahekümnekopikalised, pro kümne kopikalised, lk. 271 — овощи — kaunviljad pro keeduviljad. Lk. 88 on зловещий tõlgitud kohutav; täpne eestikeelne vaste on pahaendeline. Lk. 91, kus on jutt Inglismaast ja kahe roosi sõjast, leiame tõlkes lihtsalt „muinasjutu kahest roosist“.

Ebaõnn seirab tõlkijat ka sarnaseltkõlavate, aga hoopis kaugeid mõisteid tähistavate sõnadega kokkupuutumisel. Nii on крошка'st (külmalt serveeritav kaljasupp) saanud seasink = окорок (lk. 156) ja городской (vähemalt politseimeister, linnaülem) on muutunud linnavahiks = городской.

Muidugi võib neid näideteks toodud eksitusi kõiki katsuda viia rubriigi alla „inimlik küündimatus“, millega teatava määraneni ennast vaban-

dada tohib iga tõlkija. Absoluutselt veatut tööd saab tavalistes tingimustes vaevalt ükski inimene teha. Ainult ei tohi selle küündimatuse lubatav määral olla kvaliteet-tõlgetes ülearu madal. Antud tõlke kohta tahaks viimast väita.

Meeldival viisil asendab tõlkija palju originaalis esinevaid rahvusvahelisi võõrsõnu heade eestikeelsete vastetega. Ainult dialoogides tahaks näha selle printsiibi ettevaatlikumat käsitlust, et mitte välja sulgeda autori kavatsuslikke stiilivõtteid. Kõnsolevas teoses pole selline hädaoht siiski suur, sest keele karikeerimine siin erilist osa ei etenda.

Mõningate, tõsi küll, õige väheste kärpimiste kohta, mida korralikus tõlkes ei tahaks näha, võib öelda, et nad häirivalt ei mõju. Ainult I jao III peatüki viimse lause ärajätmine lõikab moderniseerivalt autori stiilisse. Tõlkimata on jäetud pöördumine lugeja poole: „... куда перенесемся и мы вместе с читателем в следующую главу.“

Kokkuvõetult on teose valiku üle põhjust rõõmustuda. Märgitud puudustest, mis esinevad meie tõlgetes üldse väga sagedasti, vene (ja muide ka soome) keelest tehtud tõlgetes eriti, tuleks aga teha järeldus, et tõesti head tõlked vajavad enampingutatud tähelepanu ja mitte liiga kõrgele kruvitud töökiirust. Viimase nõude täitmisel on muidugi oma sõna öelda kirjastusel honorarikõrguse määramisega. Kallima kaanehinnaga raamatute suhtes tähendaks selles punktis ülikokkuhoidlikkusest loobumine küll siiski tulu majanduslikultki tagajärjelt.

P. Viiding.

Johannes V. Jensen: *Madam d'Ora*. Romaan. Tõlkinud A. Lemberg. Kirjastus „Valk“ Tartus 1933. 247 lk. Hind 3 kr.

Kui esimest korda lugesin seda Jenseni romaani, siis ei olnud mulje talt mitte eriti tugev. Mõni aeg hiljemini lugesin seda uuesti ja äsja veel osaliselt kolmandatki korda ning iga korraga on ta veetlus kasvanud. „Madam d'Ora“ pole seda liiki raamat, mille kohta esimesel lugemisel võid teha eksimatut lõppotsust.

Muidugi ei ole „Madam d'Ora“ maailmakirjanduse ekstraklassi teos, aga ta pole ka kaugeltki igapäevane romaan. Faabulasekeldusilt kriminaalromaanide liiki kuuluv, on ta ometi peamiselt isikuromaan ja oma vaimu algupärasuse ning originaalsete peakujudega vastand tavaliste kriminaaljuttude banaalsele šabloonile ja tühisusele. Kirjandusloolane Wiegler nimetab „Madam d'Ora'd“ ameerika detektiivromaanide geniaalseks imitatsiooniks, ent pigemini on siin tegemist detektiivromaanide paroodiaga, arvesse võttes eiti inglise salapolitseainiku Masoni naeruvääristatud osa.

Romaani tegevus sünnib laeval Euroopast Ameerikasse ja New York'is. Intriiigi alguspunktiks on jube roim Londonis, mille paneb toime ühe ameerika usulahu vaimulik, kes aga osava intrigeerimisega veeretab kahtluse kuulsale teadusmehele Edmund Hall'ile. Sündmustiku sügavamaleküündiva osa moodustab teadlase Halli ja kuulsalauljanna d'Ora kummalise ning traagilise värvinguga armuvahekorra lõppjäre. See ebatavalise hingeeluga tegelastepaar pälvib romaanis kogu kaasaelamise ja tähelepanu. Nad mõlemad on saksa-prantsuse segaverd kunstnikuhinged. Hall — moodne teadlane ja kuulus leiutaja Ameerika suurlinnas, kes on ühevõrra kodus ka Euroopa mandril, autosportlane, tugeva isikupärasusega isik. Madam d'Ora — tuntud laulja ja näitleja, küps, sarmikas, vaimukas, täisvereline naine, äärmiselt kiindunud Hallisse, ent ühtlasi kunstnikuna tüüpiliselt kerge-meelne. Peale nende hulka mitmeid huvitavaid kujusid (inglise detektiiv Mason peab vist iseloomustama inglise džentlmenlikkust, põhjalikkust, flegmat, politseinik Higgs ameerika robustset teotüüpi, kirjanik Lee ameerika vaimse eliidi sportlikke kalduvusi jne.). Ameerika tehnika ja vaimsus leiavad iseloomustamist ja imetlemist, kuid ka arvustamist. Siin vilksab all-

maailma tüüpe, esineb leidlikke ninapidivedamis-trikke, spiritismi (suurejoonelise tüssamisena), poksi, marutõvepisikuid (madam d'Ora nakatub neist Halli laboratooriumis surmavalt) jm. See 30 aastat tagasi kirjutatud romaan käsitleb osalt praegugi veel päevakorras seisvaid probleeme. Aja-romaanu jooned on küll paiguti tuhmunud, aga eeskätt peategelaste kaudu on siin jäädvustatud tubli annus üldinimlikku, mis annab romaanile elujõudu meie ajast üle elada.

A. Palm.

Mäeküla piimamees. Rahvatükk 3 vaatuses (6 pldis). **Andres Särev'i** dramatiseering **Eduard Vilde** romaani järgl. K. K. Ü. „Töökooli“ kirjastus Tallinnas 1934. 124 lk. Hind ?

Jutustavate luuleteoste dramatiseerimiskunst pole meiepäevine uudisala, vaid seda lavaloomingu viljastamisvõtet on kasustatud juba draamaloomingu klassilistel õitseageadelgi. Tänapäeval draamakriiisilisel ajajärgul on aga üsna loomulik, et lavakirjanduse repertuaari rikastamise nõudel peetakse silmas eepiliste suurteoste lavaseadeldisi. Ja kui seda dramatiseerimistööd tehakse oskuslikult ning tõelise kunstimaitsesega, siis võib elustada laval mõndagi jutustavas teoses kahvatuma kippuvat kaju või markeerida mõtet ja süvendada tundmuselu ning mõjuda vaatleja hinge tõhtsamalt, kui võimaldaks seda originaalteose lugemine.

Käesolevaga ühenduses võiksime küsida, kuivõrt võib dramatiseerija avaldada iseseisvust ning teisendada eeskujuks oleva teose temaatikat, kui palju tohiks ta ümber kujundada tegelasi, kuivõrt on tarvilik kompositsioonilise ja stiililise originaalsuse säilitamine. Kui eepiline teos omab häid eeldusi dramatiseerimiseks, siis võidakse selle episoodide (dramaatilisemaid) otsekohe seadelda. Sellest dramatiseerimise primitiivsemast võimalusest lähtub muutmiste, ümberkujundamise, ümberloomise kõikvõimaluste tee, mis annab uue liigi kohaselt ainestiku ümbervormijale (kui loojale, olgugi järeelloojale) täieliku sõnavabaduse ning iseseisvuse, paneb aga temale ka täieliku vastutuse uue kunstiteose küpsuse eest.

A. Särev'il näikse olevat häid võimeid ning lavainimese oskust teoste dramatiseerimiseks. Eduard Vilde romaani „Mäeküla piimamees“ temaatikast on ta oma dramatiseeringus püüdnud tõsta reljeefselt esile seda iidset armastuse-kolmnurka: kaks meest konfliktis ühe naise pärast, kusjuures muidugi pole põlatud lavaliselt huvitavaid kõrvalkujusid, nagu meietaja teener Reemet (esineb Vildel vaid juhusliku taustkujuna) ja kadaklik kokapiiga Vilhelmine. Vähemotiveeritud on aga 5. pildis sissetoodud Ketase Mihkli episood ja episoodiline tegelane Maasikas, tuhvlikingsepp linnast; need pole ka küllaldaselt tihedalt seotud põhisündmustikuga (sissetoomine on liiga „lahtine“, juhuslik). Tegelaste natuur ning käitlemine on Särevil põhijoontes identne Vilde tegelaste karakteristikaga. Suurimaks erivuseks Vilde romaaniga ongi aga eelnimetatud Reemeti tegelase sündmustikku toomine. Vildel esineb see isand taustkujulise mõisavalitsejana, kuid dramatiseerija on loonud omapärase teenri, kelle isikus peitub suur osa vana Kremerit. Seega on seletatav see koomiline Reemeti meietamine ning mõisniku piiritu usaldamine teenri vastu. Selle huvitava lavakuju kaasabil valmistab „Mäeküla Bismarck“ dramatiseeringu 2. pildis abielurikkumiskava, mis Vildel valmistatakse näiliselt nõuandjaga, tegelikult aga üksi (Kremer peab aru iseendaga nn. „elatud kõnes“). Sündmustiku käigu muudatusist võiks nimetada vana Tõnu suremis-episoodi. Vilde ilus eepiline Tõnu surmasõit on asendatud Särevil tõkenduslikult teatavaks tehtud Tõnu külmumisega häärberi saali akna all. Sündmustiku lõpetus, n. ü. tulemused on samad, mis romaanis (kuigi käik on otsesem, tee sirgem): visanud välja oma kosilase Kohveti Juhani ja andnud eitava vas-

tuse Kremerile (lubades linnas varblane olla), heidab erandnimene Mari rahulikult pimedas toas oma surnud mehe kõrvale voodisse ja uinub.

Dramaatilise teosena on A. Särevi järellooming võrdlemisi õnnestunud. Tegevuse ühtsus, keskendus on üldiselt hea. Teatava puudusena on siin siiski liiga pikk ettevalmistav osa (2 pilti), sündmustiku arenduse aeglane käik 3. ja 4. pildis, kus on liiga vähe välist dünaamilist pinget, ja 5. pildi kollisiooni pinnaline mõju. See lavaliselt vähene mõju teose haripildis on seletatav seega, et peavastased Kremer ja Tõnu ei saa olundite ning seisundite tõttu võitlusse astuda kui täismees täismehega, sest üks on isand, teine — ori; üks võitleb oma ostu-õiguse nimel, oma lepingu alusel, teine on lepingust taganeda tahtev, halisev oma hilistunud sisehääle nimel. Suurim kannatus ning pinevus ongi Tõnu Prillupi südames: enamalt kannatab Kruusimäe saunik oma nooriku „ei“ pärast, hiljemalt tunneb Mäeküla piimamees hingevalu tema saatusliku „ja“ tõttu. Tõnu hingeeluline konflikt saavutab harihetke 5. pildis, kus mees võitleb veel kord rikkuse ja naise vahel valiku dilemmaga. Siis toob sündmustik vanale abielumehele rea pahelisi pilte tema abielu varjupoolelt ette: tuleb meelde Sepa-Juhani jölkumine nende poole, demonstreeritakse Särgrave preilide saadetud kleidiriiet — härra härja käest päästmise tasu jne., kuni saabub Mari mõisasse mineku ettevalmistus; siis on Tõnu kannatuse mõõt täis — ta sööstab Marile kallale, kuid saab tugeva rusikahoobi näkku. Ses episoodis ongi draama harihetk, kollisiooni kõrgpunkt. Tõnu kutse ei kosta enam Mari kõrvu. Tuppa tuleb tuhvlikaupmees Maasikas, kelle abieluõnn on purunenud samuti ja kes kaudselt aitab valmistada Tõnule ette tema viimset teekonda — härrastemaja akna taha.

Kuigi draamateosest ootame suuremat tegevusedünaamikat, pinevamaid võitlusvahekordi, traagilisemaid kõrgpunkte ning teravamaid lahendusvõtteid, võime loodetavasti siiski saada A. Särevi „Mäeküla piimamehe“ dramatiseeringu lavastusel dramaatilise luule emotsionaalse mõju osalisteks.

A. Vaigla.

Voldemar Vent: Rõõvitud suudlus. Humoristlik moraaliprotsess 3 vaatuses. ÜENÜ Kirjandusrühma kirjastus 1934. 87 lk.

Ses näidendis puudub peaaegu igasugune tegevustik. Näeme vaid arvukat trobikonda otse paberlikkuse niimetuid tegelasi, kes näidendi algusest kuni lõpuni peavad konutama ümber kohtulaua, — ei asja ees, feist taga. Ühte nendesinaste tegelaste hulgast olla kunagi suudeldud avalikkuse ees, ja see agar „kahjusaja“-neitsik pöördub moraalikohtu poole, mis koosneb õvavahist, pumbameistrist ja kupulaskjast. Asja lõpplahendus on muidugi säärane nagu ikka sellelaadseil töökesil: poissi-tembumeest „karistatakse“ seega, et ta oma ühivilusa ja noore ohvri peab võtma naiseks ning — kõik on jälle korras.

Näidendi sisulist tuuma ja õiget mõtet on raske tabada. Ometi on tunne, et autor kogu aja midagi õige teravmeelset tahab öelda. Kui teose lõpp oleks teissugune ja puuduks abiellumine, siis oleks võinud arvata, et Vent satiirikuna tahab pisut kohut mõista tsivilisatsiooni ja moraali üle. Nüüd seda aga ei või.

Näidendil puudub konkreetsem alus ja seetõttu jookseb kõik tühja. Dialoogide soravusest ja paiguti isegi kiiduhinnet pälvivaist stiililisist kildudest hoolimata jääb ta väheütlevaks raamatuks.

Nii on siis V. Vent, kes on varemalt kirja pannud mõne päris õnnestunud pala, käesoleva tööga ilmselt tõendanud, et ta ei jaksa pidada kinni endisest nivoost. Minek allamäge on silmatorkav. Tingitud on see peamiselt kahest asjaolust: esiteks — autor on tahtnud pakkuda rohkem, kui

temal seks tegelikult on celdusi. Ja teiseks: on püütud olla liiga teravmeelne, liiga leidlik ning isepärane. Lugejat (resp. vaatlejat) on tahetud igal sammul üle külvata mahlaka huumoriga, kuid nali on jäänud teosesse karvupidi kistuks.

Hugo Viires.

K. Holtzmeier: Alateadvus ja psühhoanalüüs. Peajooni Freudi meetodist ja teooriast ning selle rakendusest hingeravis ja vaimuteadustes. Elav Teadus 31. E. Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus 1934. 112 lk. rind 1 kr.

Huvi psühhoanalüüsi vastu eesti haritlaskonnas näitab viimaseil aastail tunduvalt tõusu. Alles kümnekond aastat tagasi tegelesid meil psühhoanalüüsiga vaid mõned üksikud, tänapäeval aga on see mitte ainult sagedaks seltskondliku vestluse aineks, vaid tehakse ulatuslikumaidki katseid, selle abil seletada mitmesuguseid ühiskondliku elu, usuelu, raskestikasvatatavuse jms. nähtusi. Näib, nagu oleks seski suhtes meie rahva iseloom „lõunamaisem“, kui oleks põhjust oletada kliimaatiliste ja tõuliste eelduste järgi. Psühhoanalüüsist on siiaaani huvitonud peamiselt lõunamaised rahvad; mõned peavad teda isegi vaid semiitlikule hingelaadile vastavaks. Või tuleb seda huvi seletada meie rahva nõrkade närvidega, sest psühhoanalüütikute endi arvates huvituvat psühhoanalüüsist esmajoones neurootilised iseloomud?

Õigeusklikud psühhoanalüütikud usuvad, et nende teooria asetab kogu meie teaduse inimesest, kultuurist ja ajaloost uuele alusele. S. Freud'i kultuuriloolist missiooni võrreldakse Kepler'i ja Darwin'i omaga. Et saa salata, et psühhoanalüüs pealiskaudsel tutvumisel näib andvat usutava seletuse paljudele siiaaani raskestiseletatavatele nähtustele ja tänu lihtsusele ning järjekindlusele omab eeldusi mõjustada laiaade hulkade tõekspidamisi. Psühhoanalüüs on peamiselt monistlik teooria ja inimlik mõtlemislaiskus rahuldub alati kõige meelsamini monistlikkude õpetustega (samuti kui poliitiline ükskõiksus ühe isiku diktatuuriga). Mida enam aga psühhoanalüütilistesse teooriatesse süveneda (eriti kui seda teha rõõbiti tutvumisega kogemusliku psühholoogia meetodite ja tulemustega), seda enam hakkab paistma silma nende kunstlik konstruktiivsus ja usutava tõestusmaterjali vähesus. Peamiselt sellest vist tulebki, et psühholoogia ja psühhiaatria nimekamate esindajate enamik asub Freudi ja ta teooria suhtes üsna skeptilisel seisukohal ja Freudi enda akadeemiline karjäär pole jõudnud eradotsendi omast kaugemale.

Mis puutub kõne all olevasse K. Holtzmeier'i teosesse, siis peab nentima, et autor on võtnud oma ülesannet tõsiselt. Ta pole laskunud psühhoanalüüsi propageerima ega vastuvaidlusi tekitavaid osasid ära jättes suupärastama (nagu tehakse mõnikord), veel vähem omal käel edasi arendama. Ta annab asjaliku läbilõike psühhoanalüüsi tähtsamatest meetoditest, teooriatest ja nende rakendusviisidest mitmesugustes teistes teadustes (antropoloogias, sotsioloogias, kunsti-, kirjanduse- ja usuteaduses) ja kutseladel (hingehoid ja -ravi, kohtumõistmine, kasvatustöö). Teema käsitlus põhjeneb ainult kirjandusel (peamiselt näib autor olevat jälginud O. Pfister'i teost „Die psychoanalytische Methode“ ja Prinzhorn'i toimetatud koguteost „Die Auswirkungen der Psychoanalyse“); et autoril endal pole sel alal mingeid vahetuid kogemusi, on esitus kohati liiga „raamatuline“, piine. Psühhoanalüüsi rakendusele teistes teadustes ja mitmesugustel elualadel on omistatud rohkem ruumi, kui raamatu ruum lubaks; Freudi õpetuse kesksel osal, nagu tungide- ja kompleksideteooria, ülekanne jms., jäävad seetõttu kohati liiga kokkusurutud käsitlusviisi tõttu udusteks. Üldiselt on autor lähtunud Freudi õpetusest, nagu ta esineb olevikus, jättes kaasa tegemata Freudi ja ta koolkonna varasemad eeskäigud. Ka teised analüütilised voolud, nagu A. Adler'i individuaalpsühholoogia ja C. G. Jung'i kompromissikatse, jäävad puudutamata ega oleks

selleks ruumigi (kohati, näit. paragrahvis regressioonist ja fiktsioonist, on autor end siiski lasknud mõjustada C. G. Jungist, kaldudes kõrvale päris „õigeusklikust“ psühhoanalüüsist).

Kuna autor on peaaegu täiesti hoidunud psühhoanalüüsi kriitikast, välja arvatud kohatine poleemika psühhoanalüüsi vastastega, täidab selle lünga mag. A. Koort'i tihedamõtteline järelsõna. Viimases esitatakse täiesti põhjendatud kahtlusi, mis tekivad psühhoanalüüsi suhtes kultuuri-filosoofia seisukohalt, ja püütakse esile tõsta seda, mis psühhoanalüüsis on väärtuslikku ja paikapidavat. Metodoloogilist ja psühholoogilist kriitikat leidub kahjuks järelsõnaski liiga vähe.

Igatahes võib kõne all olevat teost julgesti soovitada esialgseks tutvumiseks selle nii paljuvaleldud ja kõmurikka probleemiga. Tahaksin koguni loota, et selle teose levimine aitab tõkestada kodukasvanud psühhoanalüüsitsemist, mis võib tuua kardetavat segadust nii mõnegi psüühikasse ja kaasa mõjuda hingelise tasakaalu purunemisele.

A. Elango.

V. Koern: **Kaugenägemine, pilditelegraaf ja kaugekino.** Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus 1934. 102 lk. Hind 1 kr.

On loomulik, et teost arvustavad teoses käsitleva küsimuse eriteadlased, kes on suutelised otsustama esitatud faktide objektiivset tõde. Et aga populaarteadusliku seeria „Elav Teadus“ ülesandeks on anda ülevaadet ühest või teisest aktuaalsest küsimusest lihtsale lugejale, kes ei oma tildse või omab vähe eelteadmisi asja mõistmiseks, siis ei oleks huvitusest vaadelda selles seerias ilmunud raamatuid ka lugeja seisukohalt: kuivõrt autor oma ainekäsitlusega ja esitusviisiga on suuteline andma täiesti mõistetavat ja selget ülevaadet käsitletavast küsimusest, kuivõrt ta suudab n. ö. „teha pimedat nägijaks“.

Lugedes V. Koerni raamatut „Kaugenägemine“ oled tänuлик autorile tema lihtsa ja mõistetava keele pärast. Autor ei takerdu liialt teaduslikesse terminitesse ja väljendistesse, mis raskendaksid mõistmist asjatundmatule lugejale. Oskussõnu on püütud alati seletada, kuigi mõningad esitatakse küll ka nagu endastmõistetavaina, eeldusega, et lugeja neid tunneb. Oleks näiteks ka soovitav anda kreekakeelsete tähtedega valemite juurde nende tähtede hääldamine, sest suurele osale lugejast on see tundmatu, mis teatud määral neil raskendab valemite jälgimist.

Üldiselt on autori ainekäsitus otstarbekohane ja mõistetav: enne peaküsimuse juurde asumist annab ta selle mõistmiseks vajalikud ja selgitavad eelteadmised kaugenägemise alustest, edaspidine arutus on asteastmelt arenev ja selle tõttu ka asjatundmatule mõistetav. Pikemalt peatub autor pilditelegraafil, selgitab selle probleemi lahendamist, esitades rea vastavaid aparate nende arenemise järjekorras. Edasi kõneleb ta kaugekinost ja kaugenägemisest, selgitades kaugenägemise tehnikat ja tutvustades lugejat sel alal saavutatud tulemustega. Lõppsõnas avaldab oma arvamist kaugenägemise edaspidisest arengust ja väljavaadetest. Lugenud raamatut huviga ja tähelepanuga, saab lugeja kaugenägemise ja kaugekino küsimustest küllaltki selge ülevaate, seda kergemini, et aparate konstruktsioone on võimalik jälgida raamatu arvukail jooniseil.

Kuid mis võiks rahulolematust äratada, see on autori stiil. V. Koern taotleb kuiva õpperaamatu stiili, mille tõttu lugemine on veidi väsitav. Populaarteaduslikus teoses peaks ka aine esitusviis olema enam populaarteaduslik, mahlakam ja huvitavam. Võiks näiteks tuua väikesi lisapalu, käesolevas teoses kas või väikesi seiku mingisuguseilt katseilt, mis lugejale oleksid nagu puhkuseks ja lugemise teeksid kergemaks ning lõbustavamaks, nii et teadmised tuleksid nagu huvitava lektüürina. Selline esitusviis tooks muidugi raamatule lehekülgedelt lisa, kuid väikesest soovivaldusena lugejailt võidaks seda siiski arvestada.

E. Bratka.

Studia Fennica. Revue de linguistique et d'ethnologie finnoises. Tome I-er. Helsinki MCMXXXIII. Toimetud dr. Martti Haavio ja dr. Aarni Penttilä. 4 + 258 + 42 + 10 lk. + 1 tabel + 1 kaart. Hind 150 Smk.

Kõnealuse uue perioodilise keeleteaduslik-etnoloogilise väljaande asutamise ja Soome noorem teadlastepölv astunud julge ja jõurikka sammule. Välimuseltki võistleb see edukalt teiste Soome seda laadi sösarväljaannetega ja tema ainealine teostus eeldab kindlasti väljaandjate ohvivalmist. Kõide sisaldab järgmised kirjutised ja uurimused: 1) „Notre tâche“ — ülesandepiiritlusi toimetusest, 2) Lauri Hakulinen, „Über die semasiologische Entwicklung einiger meteorologisch-affektivischen Wortfamilien in den ostseefinnischen Sprachen“ (väitekirj), 3) O. J. Tallgren-Tuulio, „Sémantique finnoise et non finnoise“ ja 4) Kustaa Vilkkuna, „Vorarbeiten für das Wörterbuch der finnischen Dialekte“. Etimoloogilise uurimise alal uusi teid otsiva ja oma uudse suuna tõttu paljuaieldud dr. Hakulineni töö kohta on allakirjutatu juba tunnustavalt sõna võtnud teisel (vt. s. a. „Eesti Keel“ nr. 3), sealsamas on juba mainitud prof. Tallgren-Tuulio uurimust, mis indo-euroopa keelte alalt avastab hulga kinnitavaid paralleele Hakulineni mõnikord liigjulgetenagi näivaile tähendusõpilisile sõnalahanguile.

Siinkohal tahaksime ainult rõhutada Studia Fennica kui vastise väljaande tervitatavust eriti Eestigi keeleteaduse ja etnoloogia seisukohalt. Toimetuse eessõnalises ülesandepiiritluses motiveeritakse St. F. ilmumise vajadust 1) Soomes ja Eestis viimaseil aastail sooritatud suurte ainekogumistöödega (on tunnustusega kirjeldatud Eestist Ak. Emakeele S-i ja ERA töid), mis loomulikult peab vilgastama ka uurimistööd, edasi 2) sellega, et soome-ugri keelte ja rahvaste uurimise kontaktiviimiseks indo-euroopa alal tehtava vastava tööga ja selle tutvustamiseks muukeelsetele uurijaile on vaja muu- kui soomekeelset (resp. muidugi eestikeelset) uut publikatsioonisarja Finisch-Ugrische Forschungen'ite kõrvale, mis tänini on suhteliselt vähe tähelepanu omistanud just läänemere-soome keeltele ning rahvaile, ja viimaks 3) uute probleemide ja värskemate meetodite otsingute tarvidusega soome-ugri uurimisalal. Et viimane püüd on tõsine, seda ongi näha mainitud Hakulineni ja Tallgren-Tuulio uurimisist, seda garanteerib ka toimetuse koostis (ms. just teatavasti dr. Penttilä on oma keeleteaduslikes töis otsinud uusi radu ja põhimõtteid). Soome keeleteadusliku töö tutvustamiseks väljaspoolsetele uurijaile on väga hea ja ülevaatlik mag. K. Vilkkuna artikkel soome murdesõnastiku kolossaalseist ettevalmistustöödest, nende varasemaist arenguetappidesi kui ka eriti 1924. a. asutatud Sanakirjasäätiö tegevusest ja töötulemusist ning kavatsusist. Millise tõsidusega Soome avalikkus suhtub sellesse rahvuslikku suurüritisse, seda iseloomustab kõige rahavamalt juba üksi asjaolu, et Soome riik on soome murdeuurimisteks andnud toetust aastas läbisegi üle 500 000 Soome marga, s. o. tublisti üle 4 miljoni E. sendi. Võrdluseks vahest huvitab mõnda lugejat, kes on kuulnud kõneldavat eesti murdeuurimise kallidusest, kuulda, et eesti murded aastas maksavad umbes 20 korda vähem. Nii siis St. F-t peaks olema kosutav lugeda neil pessimistidel, kes arvavad, et Eestis rahvuslikele teadusile raisatakse liiga.

St. F. tahab ilmuma hakata kindlasti ettemääramata tähtaegadel, umbes üks kõide aastas. Nagu nägime, on tal oma kindlad ülesanded ja sihid, mis eriti ligidalt puudutavad ka eesti rahva ja keele uurimist. Järelikult on Eesti-poolsetel rahvuslike teaduste harrastajail põhjust soovida sellele nende esimeses köites hästi õnnestunud algatusele pikka aja ja kuuldavasti vaatepiirile kippuvate aineliste murepilvede haihtumist.

J. Mäglste.

J. Lukkarinen: **Suomalaisten naimatapoja.** Aineksia suomalaisten kansojen avioliiton historiaan I. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Tampere 1933. Ilmunud sarjas: Kansatieteellisiä kuvauksia IV. 189 lk. Hind 36 Smk.

Enam ja enam hakkab selguma, et rahvaluule ajaloolis-geograafilisel uurimisel on seda paremaid tulemusi, mida laiemalt on haaratud kunagi ühtekuulunud hõimrahvaid üksikainete ühisesse uurimisraamistikku. Praegusel sajandil ei ole enam võimalik heade tulemustega võrdlevalt uurida üksiku rahvaga piiratud aineid. Eeloleva teose esimene osa on esmakordne laiemaulatuseline katse sünteesi luua soome sugu rahvaste naitumiskommetest, haarates samalt alalt eesti aineid — nagu autor ütleb, „võrdluste siivendamiseks ja selgitamiseks“ — meie vanemaist trükitud allikaist. See on teretulnud nähtus, mida Soome Kirjanduse Seltsi ümber koondunud uurijate pere katsetab järjest suureneva hoo ning innuga.

Oma töös esitab mag. J. Lukkarinen rohkesti Soome ja Eesti ühiseid naitumiskombeid, mille päritolu ulatub arvatavasti aega, kus need rahvad elasid veel üheskoos. Nagu soomlastel üldiselt, nii eestlastelgi esines muiste tüdruku riisumise komme. Muhu saarel oli Wjedenmann'i järgi „tõmbamise aeg“, mida veedeti jootudega. Kui „tõmbaja“ kätes kisavat tüdrukut ei saanud tema kaaslased vabastada, jäi see õöks poisil seltsi ja võis hommikul ise otsustada, kas jääda lõplikult „tõmbaja“ mehe sõbraks või tagasi minna oma vanemate koju (lk. 62—63; samuti Saaremaal, lk. 104).

Läänemaal kogunesid eestlased a. 1694 igal õhtul mardist jõuluni n. n. „mängitubadesse“ mängima, kuni Rootsi valitsus selle lõplikult keelas. Boccler ütleb a. 1685 veel, et Virumaal peetud 15. veebruaril neitsipäeva, mil õhtuti koguneti „mängitubadesse“ ja lauldi ning mängiti pimedas hilisööni. Neus'i teatel harrastas noorsugu alles hilisemal ajal kevade poole välismänge. Köhl'i vanema seletuse põhjal veedeti päevaste töötalgute järgi õhtu ja öö kiikudes ja hüüpates (lk. 84).

„Õitsil“ või — nagu Hiiumaalased mainivad — „kalarannas“ käimine oli nii Soomes kui Eestis üldine. Tüdrukute oli häbiks, kui ta ei saanud poisse enda juurde. Et pääseda sellisest rumalast olukorrast, on tüdrukud sageli kasustanud mitmesuguseid meelitusvahendeid, et saada poisse enda poole õõbima (lk. 103).

Kihlused peeti Eestis tavaliselt kevadel ja pulmad suvel (lk. 128). Kosimispäeviks oli teisipäev või neljapäev, üksikjuhtudel ka laupäev, pühapäev või reede. Teisipäev ja neljapäev esinevad kihlapäevadena ka Soomes: Uusimaal ja Põhjamaal (lk. 138). Parimaks kihluse- kui ka pulma-ajaks peeti kuu loomise aega ehk noorkuud (lk. 140).

Mõrsja kutsuti Saaremaal, nagu Soomeski, viljakogumise ajal „proovitööl“. „Proovitööl“ pidi ta näitama oma osavust ka katkisi särke parandades. Samuti kui Soomes, andis Eestis mõrsja peiuile enda õmmeldud särki ja kindlaksmääratud kombe järgi kinke muule rahvale (lk. 151).

Huvitavaid näiteid esitab autor nooriku ilu ja soovitude kohta. Nagu aeg, nii muutuvad ka rahva vaated ja maitsed sel alal. Aastal 1772 arvati veel Põhja-Savos autori tsiteerimist mööda: „Hea tervis, tubli kehaehitus, hoolikus ja agarus, samuti heast perest päritolu olid tüdruku parimad soovitajad. Mida enam oli tal neid omadusi, seda nõutavam ta oli. Ilul ei olnud suurt tähendust. Õrnaihulist ja päevitamatud inimest peeti laisaks.“

Parikkalad olid poisid a. 1787 rahuldatud, kui: „... Said mingi inimese-moodulise loodus-eksemplari, kel olid lehm, lammis, lai

selg, tugevad õlad ja kõvad käsivarred“. Virolahtis jälle kinnistati: „Kehalt suur, valgevereline, tore ja lõkendav, see võis paljudest meestest valida.“ Tüdrukku ilu kohta oli Soomes vanasõnagi: „Ei kauniin kasvoilta voita syyä“, s. o. „ei kauni näolt võid sööda!“ (lk. 7).

Autori poolt on eesti ainekite esitatud teadusliku täpsuse ja hoolikusega, välja arvatud mõned vähemad puudused tsitaatides. Näiteks on inainitud lk. 83: „Boecler, Der Ehsten abergl. Gebräuche, s. 25,76.“ Viimatimainitud lehekülge Boecleri töös, millest on üks eksemplar Tallinnas ja teine Turus, üldse ei leidu. Tsiteeritud on Kreutzwald-Boecleri samanimelise teose Peterburi Teadusteakadeemia väljaande lehekülgi. Ei või Eesti Kirjameeste Seltsi nime lühendada nõnda, nagu autor seda teeb (näit. lk. 103): „Eesti kirj. seltsi Aastar. VI s. 56“, kuna sellest lühendist võidakas lugeda nii Kirjameeste kui Kirjanduse Seltsi nime. Kummalgi neist on oma aastaraamatute sari. Selliseid vähemaid puudusi leidub siinseal veel üksikuid.

Oleks soovitav, kui autor järgmistes köidetes (kogu töö ilmub kuuldavasti viies köites, neist teine köide juba järgneval sügisel) tooks eesti, karjala ja ingeri võrdlusainete kõrval samuti ka vepsa, vadja ja liivi pulmakombeid, mille kohta üht kui teist leidub trükitud kirjanduses.

Elmar Päss.

Märkus

A. Vaigla arvustuse puhul „Loomade talu“ üle.

A. Vaigla kirjutab „Eesti Kirjanduses“ nr. 8, 1934: „Mis aga puutub teose värsivormistusse, siis on eksitav siin eriline värsimööduline ebaühtlus, arütmiline „vabavärss“. Oleks soovitav pakkuda noortelegi meetriliselt puhtamat värssi; seesugune kõnesolevas raamatus esinev vahelduv värsimoot annab noorelegi lugejale küllalauliku värsi abituse mulje.“

„Loomade talus“ on värsistruktuurile usaldatud osa, mida A. Vaigla ei märganud. Nimelt, pakutud 22 lõigule on tahetud anda teravust nende ehitusliku eraldamisega. Loodetavasti teenib värsikuju mitmepalgesus käesoleval puhul paremini vajadusi, kui seda suudab A. Vaigla eesõigustatud monotoonsus. Mõisteid meetrikast ja arütmias rakendab arvustaja küll väga isepäraselt. Kõne all olevas raamatus ei leidu vabavärsi varjugi, ka mitte hanejalgades.

Edasi märgitakse veel rohkeid õigekeelsuslikke puudusi. Selle asemel, et tõsiselt näidata keelevõõrustele ja vigasustele, tegeleb A. Vaigla tühisustega ning parandab mõne väljendise koguni mõttetuseks („Aidamees siis ametisse...“). Grammatism ja keeleline ortodoksaalsus ei tohiks sundida unustama tähtsamat, eriti värssi.

Ed. Visnapuu.